

ΣΕΙΡΑ ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

Καρλ Μαρξ

ΜΑΡΓΚΙΝΑΛΙΑ

**ΣΤΟ «ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ» ΤΟΥ ADOLPH WAGNER**

*Μετάφραση Κώστας Σιδηρόπουλος
Θεώρηση Γιώργος Σταμάτης*

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΙΤΙΚΗ

ΣΕΙΡΑ ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

**ΜΑΡΓΚΙΝΑΛΙΑ ΣΤΟ «ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ» ΤΟΥ ADOLPH WAGNER**

ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ

ΜΑΡΓΚΙΝΑΛΙΑ ΣΤΟ
«ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟ ΤΗΣ
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ»
ΤΟΥ ADOLPH WAGNER

Μετάφραση Κώστας Σιδηρόπουλος
Θεώρηση Γιώργος Σταμάτης

ΚΡΙΤΙΚΗ

ΑΠΑΓΟΡΕΥΕΤΑΙ η αναδημοσίευση και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή άλλη διασκευή χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη, σύμφωνα με τον Ν. 2121/1993 και τη Διεθνή Σύμβαση της Βέρνης (που έχει κυρωθεί με τον Ν. 100/1975).

© 1η έκδοση: 1993

Randglossen zu Adolph Wagners: *Lehrbuch der politischen Ökonomie*
Καρλ Μαξ: *Μαργκινάλια - Στο «Εγχειρίδιο της πολιτικής οικονομίας» του Adolph Wagner*

Εκδόσεις Κριτική

Κεντρική διάθεση: Νευροκοπίου 8, 118 55 Αθήνα, τηλ.: 210 82 11 470

e-mail: biblia@kritiki.gr

www.kritiki.gr

ISBN 978-960-218-078-5

[Μαργκινάλια στο “Εγχειρίδιο της Πολιτικής Οικονομίας” του Adolph Wagner*]

1. Η άποψη του κυρίου Wagner είναι η “κοινωνικοδικαϊκή άποψη” (σελ. 2). Στο σημείο αυτό είναι “εναρμονισμένος με τον Rodbertus, τον Lange και τον Schäffle” (σελ. 2). Για τα “κύρια σημεία της θεμελίωσης” αναφέρεται στον Rodbertus και στον Schäffle. Ο κύριος Wagner λέει ακόμη και για την πειρατεία ως “μη νόμιμο πορισμό” σε ολόκληρους λαούς, ότι είναι τότε μόνον ληστεία, “εάν γίνει δεκτόν ότι υπάρχει ένα πραγματικό *jus gentium* ¹” (σελ. 18, υποσ. 3).

Ψάχνει να βρει πριν απ’ όλα τους “όρους του οικονομικού βίου του κοινωνικού συνόλου” και “ορίζει σύμφωνα με αυτούς τη σφαίρα της οικονομικής ελευθερίας του ατόμου” (σελ. 2).

“Το ‘ορμέμφυτον της ικανοποίησης των αναγκών’... δεν δρα και δεν οφείλει να δρα ως μία καθαρή φυσική δύναμη, αλλά βρίσκεται, όπως κάθε ανθρώπινο ορμέμφυτο, υπό την καθοδήγηση

* Τίτλος του πρωτοτύπου: Karl Marx, [Randglossen zu Adolph Wagners “Lehrbuch der politischen Ökonomie”], MEW, Bd. 19, S. 355-383. Το κείμενο έγραψε ο Marx στο διάστημα από μέσα του 1879 έως το Νοέμβριο του 1879.

¹ Δίκαιο των λαών, διεθνές δίκαιο.

του λόγου και της συνείδησης. Κάθε ενέργημα που προκύπτει από αυτό είναι συνεπώς ένα υπεύθυνο ενέργημα και υπόκειται πάντα σε μία ηθική κρίση, η οποία όμως είναι βέβαια (!) και η ίδια εκτεθειμένη στην ιστορική μεταβολή” (σελ. 9).

Υπό τον όρο “εργασία” (σελ. 9, παρ. 2) ο κύριος Wagner δεν διακρίνει μεταξύ του συγκεκριμένου χαρακτήρα κάθε εργασίας και του κοινού σ’ όλα αυτά τα είδη εργασίας ξοδέματος εργασιακής δύναμης (σελ. 9, 10).

“Ακόμη κι η απλή διαχείριση της περιουσίας προς το σκοπό της απόκτησης προσόδου αναγκάζει σε δραστηριότητες, οι οποίες υπάγονται στην έννοια ‘εργασία’, και κατά τον ίδιο ακριβώς τρόπο και η χρησιμοποίηση του αποκτηθέντος εισοδήματος με σκοπό την ικανοποίηση αναγκών” (σελ. 10, σημ. 6).

Οι ιστορικές-δικαιικές κατηγορίες είναι κατά τον W[agner] οι “κοινωνικές κατηγορίες” (σημ. 6, σελ. 13).

“Συγκεκριμένα, φυσικά μονοπώλια θέσης, ιδιαιτέρως σε αστεακές” (! Φυσικό μονοπώλιο η θέση στο City του Λονδίνου!) “καταστάσεις, κατόπιν, υπό την επίδραση του κλίματος, στην αγροτική παραγωγή ολόκληρων χωρών, περαιτέρω φυσικά μονοπώλια ειδικής ευφορίας του εδάφους, π.χ. στην περίπτωση ιδιαιτέρως καλών αμπελώνων, και μάλιστα και μεταξύ διαφόρων λαών, π.χ. κατά την πώληση τροπικών προϊόντων σε χώρες της εύκρατης ζώνης” {“Ενδεικτική περίπτωση² αποτελούν και οι εξαγωγικοί δασμοί σε προϊόντα ενός είδους φυσικού μονοπωλίου, οι οποίοι μετακυλίνουν³ σε μερικές χώρες (Νότια Ευρώπη, τροπικές χώρες) υπό την ασφαλή προϋπόθεση ότι βαρύνουν τους ξένους καταναλωτές (σημ. 11, σελ. 15). Όταν ο κύριος Wagner αναπτύσσει λογικά από αυτά τους εξαγωγικούς δασμούς στις ευρωπαϊκές νότιες χώρες, τότε αυτό δείχνει ότι δεν γνωρίζει τίποτα από την

² Στο πρωτότυπο Beitrag αντί του ορθού Belegfall.

³ Στο πρωτότυπο werfen αντί του ορθού wälzen.

“ιστορία” αυτών των δασμών)⁴ “έχουν ως αποτέλεσμα, ότι τουλάχιστον εν μέρει ελεύθερα-φυσικά αγαθά πληρώνονται κατά την απόκτησή τους, εν συγκρίσει προς τα καθαρώς οικονομικά αγαθά, στη μεγαλύτερη δυνατή τιμή” (σελ. 15).

Το πεδίο κανονικής ανταλλαγής (διάθεσης) των αγαθών είναι η αγορά τους (σελ. 21).

Μεταξύ των οικονομικών αγαθών [συγκαταλέγει ο Wagner]: “Σχέσεις προς πρόσωπα και πράγματα (*res incorporales*), η υλική διακριτικότητα των οποίων βασίζεται σε μία αφαίρεση: α) από την πλήρως ελεύθερη συναλλαγή: οι περιπτώσεις της πελατείας, της επωνυμίας της επιχείρησης και παρόμοια, όπου πλεονεκτικές σχέσεις προς άλλους ανθρώπους, οι οποίες έχουν δημιουργηθεί δια της ανθρώπινης δραστηριότητας, μπορούν να εκχωρηθούν και να αποκτηθούν έναντι πληρωμής· β) λόγω ορισμένων δικαϊκών περιορισμών των συναλλαγών: αποκλειστικά δικαιώματα άσκησης ορισμένων οικονομικών δραστηριοτήτων, εμπράγματα δικαιώματα, προνόμια, μονοπώλια, ευρεσιτεχνίες κ.ο.κ” (σελ. 22, 23).

Ο κύριος Wagner υπάγει τις “υπηρεσίες” στα “οικονομικά αγαθά” (σελ. 23, σημ. 2 και σελ. 28). Αυτό, στο οποίο ουσιαστικά υποκύπτει εδώ, είναι το πάθος του να παραστήσει το μυστικοσύμβουλο Wagner ως “παραγωγικό εργάτη”: διότι γράφει

“η απάντηση προδικάζει την κρίση για όλες εκείνες τις τάξεις, οι οποίες εκτελούν επαγγελματικά προσωπικές υπηρεσίες, επομένως για τους υπηρέτες, για τους ανήκοντες στα ελεύθερα επαγγέλματα και συνεπώς και για το κράτος. Μόνον όταν οι υπηρεσίες συγκαταλεχθούν στα οικονομικά αγαθά είναι οι αναφερόμενες τάξεις με την οικονομική έννοια παραγωγικές” (σελ. 24).

⁴ Εδώ και στα ακόλουθα οι χρησιμοποιούμενες από τον Marx αγκύλες έχουν αντικατασταθεί από μύστακες

Το ακόλουθο είναι πολύ χαρακτηριστικό για τον τρόπο σκέψης των W[agner] και Σία:

Ο Rau είχε παρατηρήσει: εξαρτάται από τον “ορισμό της περιουσίας και επίσης και από αυτόν των οικονομικών αγαθών” το αν “οι υπηρεσίες ανήκουν κι αυτές εδώ ή όχι”. Επ’ αυτού ο Wagner: πρέπει “να δοθεί ένας τέτοιος ορισμός” της “περιουσίας” που να συμπεριλαμβάνει στα οικονομικά αγαθά και τις υπηρεσίες (σελ. 28).

“Αποφασιστικής σημασίας λόγος” είναι όμως “ότι τα μέσα ικανοποίησης αναγκών είναι ακριβώς αδύνατον να αποτελούνται μόνον από υλικά αγαθά, επειδή τα μέσα ικανοποίησης αναγκών δεν αφορούν μόνον τέτοια αγαθά, αλλά και προσωπικές υπηρεσίες (και συγκεκριμένα και υπηρεσίες του κράτους, όπως νομική προστασία κλπ.)” (σελ. 28).

Περιουσία:

1. “από καθαρά οικονομική άποψη ... [το] σε μία χρονική στιγμή δεδομένο απόθεμα οικονομικών αγαθών ως υλικό αποθεματικό για την ικανοποίηση των αναγκών” είναι “περιουσία καθ’ εαυτήν”, “μέρη της συνολικής περιουσίας ή της περιουσίας του πληθυσμού ή της περιουσίας του έθνους”.

2. “Ως ιστορικοδικαϊκή έννοια ... [το] στην κατοχή ή στην ιδιοκτησία ενός προσώπου ευρισκόμενο απόθεμα οικονομικών αγαθών, [η] κατεχόμενη περιουσία” (σελ. 32). Η τελευταία [είναι η] “ιστορικοδικαϊκή σχετική έννοια της ιδιοκτησίας. Η ιδιοκτησία παρέχει μόνον ορισμένα δικαιώματα διάθεσης και ορισμένα δικαιώματα αποκλεισμού απέναντι στους άλλους. Το μέτρο αυτών των δικαιωμάτων μεταβάλλεται” {δηλ. ιστορικά} (σελ. 34). “Κάθε περιουσία με τη δεύτερη έννοια είναι μεμονωμένη περιουσία, περιουσία ενός φυσικού ή νομικού προσώπου” (ό.π.).

Δημόσια περιουσία,

“ιδιαιτέρως η περιουσία των αναγκαστικών κοινωνικών

οικονομιών, δηλ. συγκεκριμένα η *περιουσία του κράτους, της επαρχίας, της κοινότητας*. Αυτή η *περιουσία* (είναι) προορισμένη για *γενική χρήση* (όπως δρόμοι, ποταμοί κλπ.) και αποδίδεται στο κράτος κ.ο.κ....ως το νόμιμο εκπρόσωπο του συνόλου (λαού, κατοίκων ενός τόπου κ.ο.κ.) ιδιοκτησία σ' αυτή την *περιουσία* ή αυτή η *περιουσία* είναι *αυθεντική περιουσία του κράτους και της κοινότητας*, δηλ. *περιουσία της διοίκησης*, η οποία χρησιμεύει μαζί με άλλα πράγματα στην παραγωγή των κρατικών υπηρεσιών, και *δημοσιοοικονομική περιουσία*, η οποία χρησιμοποιείται από το κράτος για την απόκτηση εσόδων, ως των μέσων για την παραγωγή των υπηρεσιών του” (σελ. 35).

Κεφάλαιο, *capitale*, μετάφραση του *κεφάλαιο*⁵, λέξη, με την οποία ονόμαζε κανείς την απαίτηση ενός χρηματικού ποσού εν αντιθέσει προς την απαίτηση του τόκου (τόκος⁶). Το μεσαίωνα εμφανίστηκε η λέξη *Capitale, caput pecuniae* ως κεφαλαιώδες πράγμα, ουσιώδες, πρωταρχικό (σελ. 37). Στα γερμανικά εχρησιμοποιείτο η λέξη *κεφαλαιώδες χρήμα (Hauptgeld)* (σελ. 37).

“Κεφάλαιο, πηγή πορισμού, απόθεμα αγαθών σε διαδικασία πορισμού: ένα απόθεμα κινητών μέσων πορισμού”. Αντιθέτως: *απόθεμα προς χρήσιν [=κατανάλωσιν]*: μία σύμφωνα με ένα οποιοδήποτε κριτήριο ως σύνολο θεωρούμενη ποσότητα κινητών μέσων απόλαυσης [=κατανάλωσης]” (σελ. 38, σημ. 2).

Κυκλοφορούν και ακίνητο κεφάλαιο (σελ. 38, 2(α) και 2(b)).

Αξία. Κατά τον κύριο Wagner η θεωρία της αξίας του Marx είναι “ο ακρογωνιαίος λίθος του σοσιαλιστικού συστήματός του” (σελ. 45). Επειδή εγώ δεν κατασκεύασα ποτέ ένα “σοσιαλιστικό σύστημα”, αυτό είναι μία φαντασίωση των Wagner, Schäffle e tutti quanti⁷.

⁵ Ελληνικά στο πρωτότυπο.

⁶ Ελληνικά στο πρωτότυπο.

⁷ Και όλων αυτών.

Περαιτέρω: αυτά, σύμφωνα με τα οποία ο Marx

“βρίσκει την κοινή κοινωνική ουσία της έτσι μόνον απ’ αυτόν νοούμενης ανταλλακτικής αξίας στην εργασία, το μέτρο του μεγέθους [= το μέγεθος] της ανταλλακτικής αξίας στον κοινωνικά αναγκαίο χρόνο εργασίας” κλπ.

Δεν ομιλώ πουθενά για “την κοινή κοινωνική ουσία της ανταλλακτικής αξίας”, λέω αντίθετα, ότι οι ανταλλακτικές αξίες (ανταλλακτική αξία χωρίς τουλάχιστον 2 απ’ αυτές δεν υπάρχει) παριστούν κάτι σ’ αυτές κοινό, το οποίο είναι τελείως ανεξάρτητο “από τις αξίες χρήσης των” {δηλ. εδώ από τη φυσική τους μορφή}, συγκεκριμένα την “αξία”. Έτσι, λέω: “Το κοινό, το οποίο παριστά τον εαυτό του στο λόγο ανταλλαγής ή στην ανταλλακτική αξία των εμπορευμάτων, είναι λοιπόν η αξία του. Η περαιτέρω έρευνα θα μας οδηγήσει πίσω στην ανταλλακτική αξία ως τον αναγκαίο τρόπο έκφρασης ή την αναγκαία μορφή εμφάνισης της αξίας, η οποία κατ’ αρχάς πρέπει ωστόσο να εξεταστεί ανεξάρτητα από αυτήν τη μορφή” (σελ. 13)⁸.

Δεν λέω λοιπόν ότι η “κοινή κοινωνική ουσία της ανταλλακτικής αξίας” είναι η “εργασία”. κι επειδή πραγματεύομαι εκτενώς σε ιδιαίτερο τμήμα την αξιακή μορφή, δηλ. την εξέλιξη της ανταλλακτικής αξίας, θα ήταν περιεργό να ανήγαγα αυτήν τη “μορφή” σε “κοινή κοινωνική ουσία”, σε εργασία. Κι επίσης ξεχνάει ο κύριος Wagner ότι σε μένα δεν είναι ούτε “η αξία” ούτε “η ανταλλακτική αξία” υποκείμενα, αλλά το εμπόρευμα.

Περαιτέρω:

“Αυτή” (η μαρξική) “θεωρία δεν είναι όμως τόσο μία γενική θεωρία της αξίας, όσο και μία θεωρία κόστους, η οποία έχει αφετηρία της τον Ricardo” (ό.π.).

Ο κύριος Wagner θα [μπορούσε] τόσο από το “Κεφάλαιο”

⁸ Karl Marx, Das Kapital, Bd. I, MEW Bd. 23, σελ. 53.

όσο και από το *σύγγραμμα του Sieber*⁹ (εάν γνώριζε ρωσικά) να γνωρίσει τη διαφορά μεταξύ εμού και του Ricardo, ο οποίος πράγματι ασχολήθηκε με την εργασία μόνον ως το *μέτρο του μεγέθους της αξίας* και γι' αυτό και δεν βρήκε καμιά σύνδεση μεταξύ της θεωρίας του της αξίας και της ουσίας του χρήματος.

Όταν ο κύριος Wagner λέει, ότι αυτή [η μαρξική θεωρία της αξίας] δεν είναι “*καμιά γενική θεωρία της αξίας*”, έχει, έτσι όπως νοεί αυτός το πράγμα, απόλυτα δίκιο, επειδή με γενική θεωρία της αξίας εννοεί την ψευδολεπτολογία γύρω από τη λέξη “*αξία*”, πράγμα που τον καθιστά ικανό να παραμείνει εντός της γερμανικής παραδοσιακής καθηγητικής σύγχυσης των όρων “*αξία χρήσης*” και “*αξία*” μια που και οι δύο έχουν κοινή τη λέξη “*αξία*”. Όταν όμως λέει στη συνέχεια ότι αυτή [η μαρξική θεωρία της αξίας] είναι μια “*θεωρία κόστους*”, τότε αυτό ή καταλήγει σε μια ταυτολογία: τα εμπορεύματα, στο βαθμό που είναι αξίες, παριστούν μόνον κάτι *κοινωνικόν*, εργασία, και στο βαθμό ακριβώς που το *μέγεθος της αξίας* ενός εμπορεύματος καθορίζεται κατ' εμέ από το *μέγεθος του εμπεριεχομένου κλπ. σ' αυτό το εμπόρευμα χρόνου εργασίας*, δηλ. από την κανονική μάζα εργασίας, την οποία κοστίζει η παραγωγή ενός αντικειμένου κλπ. και ο κύριος Wagner αποδεικνύει το αντίθετο διαβεβαιώνοντας, ότι αυτή κλπ. η θεωρία της αξίας δεν είναι “*η γενική*”, επειδή αυτό δεν είναι η άποψη του κυρίου Wagner για τη “*γενική θεωρία της αξίας*”. Ή λέει *κάτι εσφαλμένο*: Ο Ricardo ταυτίζει (ακολουθώντας τον Smith) αξία και τιμή παραγωγής· έχω, ήδη στο *Συμβολή στην Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας* καθώς επίσης και σε υποσημειώσεις στο “*Κεφάλαιο*”, ρητά επισημάνει ότι *αξίες και τιμές παραγωγής* (οι οποίες εκφράζουν απλώς σε χρήμα το κόστος της παραγωγής) δεν συμπίπτουν. Γιατί δεν συμπίπτουν; αυτό δεν του το είπα του κυρίου Wagner προσωπικά.

⁹ Εννοεί το βιβλίο του Nikolai Ivanovich Sieber “Οι θεωρίες του Ricardo για την αξία και το κεφάλαιο”.

Εκτός αυτού “αυθαιρετώ”, όταν “ανάγω αυτό το κόστος μόνον στην, με τη στενότερη έννοια, καλούμενη δαπάνη εργασίας. Αυτό προϋποθέτει πάντα προηγουμένως μια αποδεικτική διαδικασία που μέχρι εδώ λείπει, συγκεκριμένα ότι η διαδικασία παραγωγής είναι δυνατή χωρίς παντελώς καμία διαμεσολάβηση της δημιουργούσας και χρησιμοποιούσας κεφάλαιο δραστηριότητας των *ιδιωτικών καπιταλιστών*” (σελ. 45).

Ο κύριος Wagner, αντί να μου επωμίζει τέτοιες αποδείξεις του μέλλοντος, θα έπρεπε, αντιστρόφως, να καταδείξει πρώτα ότι σε πολυάριθμα κοινωνικά σχήματα, που υπήρχαν πριν την *εμφάνιση ιδιωτικών καπιταλιστών* (αρχαία ινδική κοινότητα, νοτιοσλαβική οικογενειακή κοινότητα κλπ.), *δεν υπήρχε κοινωνική διαδικασία παραγωγής*, για να μη μιλήσουμε καν για διαδικασία παραγωγής εν γένει. Εκτός αυτών ο Wagner [θα] μπορούσε να πει μόνον¹⁰: η εκμετάλλευση της εργατικής τάξης από την τάξη των καπιταλιστών, εν συντομία, ο χαρακτήρας της καπιταλιστικής παραγωγής, όπως τον παριστά ο Marx, είναι ορθή, αλλά ο Marx πλανάται θεωρώντας αυτή την οικονομία παροδική, ενώ ο Αριστοτέλης, αντιστρόφως, επλανάτο θεωρώντας *μη παροδική τη δουλοκτητική οικονομία*.

“Όσο δεν έχει δοθεί μια τέτοια απόδειξη” (με άλλα λόγια: όσο υπάρχει η καπιταλιστική οικονομία), “είναι πράγματι και το κέρδος του κεφαλαίου, ένα ‘*συστατικό*’ στοιχείο της αξίας, {εδώ φαίνεται ο λάκκος της φάβας} *κι όχι*, όπως κατά τη σοσιαλιστική αντίληψη, μόνον μια αφαίρεση από τον εργάτη ή μια ‘λήστευση’ του εργάτη” (σελ. 45, 46).

Τι είναι μια “*αφαίρεση από τον εργάτη*”, αφαίρεση του πετσίου του κλπ., είναι ανεξιχνίαστο. Ωστόσο και στη δική μου παρουσίαση το κέρδος του κεφαλαίου πράγματι *δεν* είναι “μόνον μια *αφαίρεση* από τον εργάτη ή μια ‘λήστευση’ του εργάτη”.

¹⁰ Εννοεί προφανώς: Εάν ο Wagner δεν μπορεί ή δεν θέλει να δώσει την παραπάνω απόδειξη, τότε το μόνο που μπορεί να πει είναι:...

Παρουσιάζω, αντιστρόφως, τον καπιταλιστή ως αναγκαίο λειτουργό της καπιταλιστικής παραγωγής και δείχνω πολύ εκτενώς ότι αυτός δεν “αφαιρεί” ή “ληστεύει” μόνον, αλλά επιβάλλει την παραγωγή της υπεραξίας, άρα βοηθά πρώτα να δημιουργηθεί το προς αφαιρέσιν· δείχνω επίσης λεπτομερώς ότι, ακόμη κι αν κατά την ανταλλαγή των εμπορευμάτων ανταλλάσσονταν μόνον ισοδύναμα, ο καπιταλιστής —μόλις πληρώσει στον εργάτη την πραγματική αξία της εργασιακής του δύναμης— θα κερδίσει απολύτως δίκαια, δηλ. δίκαια σύμφωνα με το σ’ αυτό τον τρόπο παραγωγής αντιστοιχούν δίκαιο, την υπεραξία. Όμως όλα αυτά δεν κάνουν το “κέρδος του κεφαλαίου” ‘*συστατικό*’ στοιχείο της αξίας, αλλ’ αποδεικνύουν μόνον ότι στην όχι από την εργασία του καπιταλιστή ‘*συσταθείσα*’ αξία εμπεριέχεται ένα κομμάτι, το οποίο αυτός μπορεί να ιδιοποιείται “δικαίως”, δηλ. χωρίς να παραβαίνει το αντιστοιχούν στην εμπορευματική ανταλλαγή δίκαιο.

“Εκείνη η θεωρία λαμβάνει πολύ μονομερώς υπόψη της μόνον αυτό το ένα από τα στοιχεία που προσδιορίζουν την αξία {1ον. Ταυτολογία. Η θεωρία είναι εσφαλμένη, διότι ο Wagner έχει μια “γενική θεωρία της αξίας”, η οποία δεν συμφωνεί με αυτήν, και ως εκ τούτου η δική του [του Wagner] “αξία” προσδιορίζεται από την “αξία χρήσης”, όπως ακριβώς αποδεικνύει και ο υψηλός καθηγητικός μισθός (Professoralbezahlung)¹¹. 2ον. Ο κύριος Wagner υπεισάγει λάθρα στη θέση της αξίας την εκάστοτε “τιμή αγοράς” ή την απ’ αυτή την αξία αποκλίνουσα τιμή του εμπορεύματος, πράγμα που είναι κάτι πολύ διαφορετικό από την αξία,} “το κόστος, όχι το άλλο, τη χρησιμότητα, το όφελος, το στοιχείο της *χρείας*” {δηλ. αυτή δεν συγγέει “αξία” και *αξία χρήσης*, πράγμα όμως τόσο ευκαίιο για έναν γεννημένο Κομφούζιο σαν τον Wagner}.

¹¹ Λογοπαίγνιο. Το “η δική του ‘αξία’ ” σημαίνει την έννοια της αξίας που έχει ο Wagner και λογοπαικτικά και την αξία του ίδιου του Wagner. Professoralbezahlung σημαίνει το μισθό του καθηγητή και, επειδή αυτός ο μισθός ήταν υψηλός, επίσης την υψηλή, τη “σεβαστή” πληρωμή.

“Αυτή όχι μόνον δεν ανταποκρίνεται στο σχηματισμό της ανταλλακτικής αξίας στις σημερινές ελεύθερες συναλλαγές”¹²

{εννοεί το *σχηματισμό των τιμών*, ο οποίος δεν μεταβάλλει απολύτως τίποτα στον *προσδιορισμό της αξίας*: κατά τα λοιπά, όπως γνωρίζει κάθε ιδρυτής [επιχείρησης], κάθε νοθευτής εμπορευμάτων κ.ο.κ., στις σημερινές συναλλαγές λαμβάνει certainly¹³ χώρα *σχηματισμός ανταλλακτικής αξίας*, ο οποίος δεν έχει τίποτα κοινό με το *σχηματισμό αξίας* αλλά εποφθαλμιά “(δια)μορφωμένες” αξίες¹⁴. Κατά τα λοιπά εγώ εκκινώ π.χ. κατά τον προσδιορισμό της *αξίας της εργασιακής δύναμης* από το ότι η αξία της πληρώνεται πράγματι, πράγμα που δεν συμβαίνει στην *πραγματικότητα*. Ο κύριος Schäffle στο [βιβλίο του] “*Καπιταλισμός*” κλπ. θεωρεί ότι αυτό αποτελεί “μεγαλοθυμία” ή κάτι παρόμοιο. Εννοεί απλά [ότι αποτελεί] μια επιστημονικά αναγκαία μέθοδο},

“αλλά επίσης, όπως αποδεικνύει οριστικά (!) και με εξαιρετο τρόπο ο Schäffle στο ‘Πεμπουσία’¹⁵ και ιδιαιτέρως στο “Κοινωνικό σώμα”, ούτε στις συνθήκες, όπως αυτές θα πρέπει αναγκαστικά να διαμορφωθούν στο μαρξικό υποθετικό κοινωνικό κράτος”.

{Δηλαδή το κοινωνικό κράτος, το οποίο ο κύριος Schäffle ήταν τόσο ευγενικός να “διαμορφώσει” για λογαριασμό μου, μεταμορφώνεται “στο μαρξικό” (όχι στο εν τη υποθέσει του Schäffle αποδιδόμενο στον Marx “κοινωνικό κράτος”)}.

¹² Στο πρωτότυπο im heutigen Verkehr αντί του ορθού im heutigen freien Verkehr.

¹³ ασφαλώς.

¹⁴ Στο πρωτότυπο: “gebildete” Werte. Gebildet σημαίνει δημιουργημένος, η, ον, αλλά και μορφωμένος, η, ον. Εδώ σημαίνει το πρώτο, υπαινίσσεται όμως, και λόγω των εισαγωγικών, λογοπαικτικά και το δεύτερο. “(Δια)μορφωμένη” αξία είναι προφανώς ο Wagner.

¹⁵ Πρόκειται για το βιβλίο του Albert Schäffle “Die Quintessenz des Sozialismus” που κυκλοφόρησε ανώνυμα στην Γκότα το 1875.

“Συγκεκριμένα αυτό μπορεί να καταδειχθεί με εντυπωσιακό τρόπο στο παράδειγμα των σιτηρών και παρόμοιων πραγμάτων, των οποίων η ανταλλακτική αξία λόγω της επίδρασης των μεταβαλλόμενων εσοδειών και για περίπου αμετάβλητη χρεία θα έπρεπε να ρυθμίζεται *ακόμη και σε ένα σύστημα “κοινωνικών διατιμήσεων” διαφορετικά παρά απλώς και μόνον σύμφωνα με το κόστος.*”

{Τόσα πολλά λόγια, τόση πολλή ανοησία.

Πρώτον, δεν έχω πουθενά μιλήσει για “κοινωνικές διατιμήσεις” και έχω στη μελέτη [μου] για την αξία να κάνω με αστικές συνθήκες, όχι όμως με την εφαρμογή αυτής της θεωρίας της αξίας στο ούτε καν από μένα αλλά από τον κύριο Schäffle για λογαριασμό μου κατασκευασθέν “κοινωνικό κράτος”. Δεύτερον: όταν με κακή εσοδεία αυξάνεται η τιμή των σιτηρών, τότε αυξάνεται πρώτον η αξία τους, επειδή μια δεδομένη μάζα εργασίας *πραγματώνεται σε λιγότερο προϊόν* δεύτερον αυξάνεται πολύ περισσότερο *ακόμη η τιμή πώλησής τους*. Τι έχει να κάνει αυτό με τη θεωρία μου της αξίας; Ακριβώς τόσο, όσο περισσότερο *πωλούνται τα σιτηρά*¹⁶ *πάνω από την αξία τους*, πωλούνται άλλα εμπορεύματα, είτε στη φυσική είτε στη χρηματική μορφή, *κάτω από την αξία τους*, και μάλιστα *ακόμη κι όταν η ίδια η δική τους χρηματική τιμή δεν μειούται*. Το *άθροισμα των αξιών* παραμένει το ίδιο *ακόμη κι όταν η έκφραση αυτού του συνολικού αθροίσματος των αξιών σε χρήμα έχει αυξηθεί*, δηλ. το *άθροισμα της “ανταλλακτικής αξίας”* κατά τον κύριο Wagner έχει αυξηθεί. Η περίπτωση αυτή είναι δεδομένη, όταν υποθέσουμε ότι η *πτώση της τιμής* στο σύνολο των άλλων εμπορευμάτων δεν καλύπτει την *πάνω από την αξία τιμή* (πλεόνασμα τιμής) των σιτηρών. Στην περίπτωση αυτή όμως έχει πέσει η ανταλλακτική αξία του χρήματος *pro tanto*¹⁷ *κάτω από την αξία του*: το *άθροισμα των αξιών όλων των εμπορευμάτων* δεν παραμένει απλώς *το ίδιο*, αλλά μάλιστα παραμένει το ίδιο

¹⁶ Στο χειρόγραφο der Kornpreis (= η τιμή των σιτηρών) αντί του μάλλον ορθού der Korn (= τα σιτηρά).

¹⁷ Εξίσου.

και στη *χρηματική έκφραση* του εάν συνυπολογίσουμε και το χρήμα στα εμπορεύματα. Περαιτέρω: η αύξηση της τιμής των σιτηρών πέραν της με την κακή εσοδεία δεδομένης αύξησης της αξίας τους θα είναι στο “κοινωνικό κράτος” οπωσδήποτε μικρότερη απ’ ό,τι είναι σήμερα με την υπάρχουσα αισχροκέρδεια στα σιτηρά. Τότε όμως το “κοινωνικό κράτος” θα ρυθμιζε ευθύς εξαρχής την παραγωγή έτσι, ώστε η ετήσια προσφορά σιτηρών να μην εξαρτάται παρά μόνον ελάχιστα από τις μεταβολές του καιρού, το μέγεθος της παραγωγής —η προσφορά και η σ’ αυτήν ενεχόμενη πλευρά της χρησιμοποίησης [των σιτηρών]— θα ρυθμίζεται ορθολογικά. Τέλος, τι θα μπορούσε ν’ αποδείξει η “κοινωνική διατίμηση” υπέρ ή κατά της θεωρίας μου της αξίας, εάν υποθέσουμε ότι οι περί αυτήν φαντασιώσεις του Schaffle πραγματοποιούνται; Τίποτα περισσότερο απ’ ό,τι τα κατά την έλλειψη τροφίμων σε καράβι ή σε οχυρό ή κατά την γαλ[λική] επανάσταση κλπ. ληφθέντα αναγκαστικά μέτρα, τα οποία δεν λαμβάνουν υπόψη την αξία και το τρομερό για το “κοινωνικό κράτος” πράγμα, που συνίσταται στο ότι παραβιάζει τους νόμους της αξίας του “καπιταλιστικού (αστικού) κράτους”, άρα και τη θεωρία της αξίας! Δεν είναι παρά παιδαριώδης ανοησία! }

Ο ίδιος Wagner παραθέτει με ευαρέσκεια από τον Rau:

“Για να αποφευχθούν παρανοήσεις είναι αναγκαίο να καθορίσουμε τι εννοούμε με αξία γενικώς, και ταιριάζει στη *γερμανική γλωσσική συνήθεια* εδώ να επιλέξουμε [να εννοούμε με αξία γενικώς] την *αξία χρήσης*” (σελ. 46).

Παραγωγή της έννοιας της αξίας (σελ. 46 κ.ε.).

Από την έννοια της αξίας οφείλει d’abord¹⁸ να παραχθεί η αξία χρήσης και η ανταλλακτική αξία του κυρίου Wagner, όχι όπως σε μένα από ένα συγκεκριμένον του εμπορεύματος, και είναι ενδιαφέρον να παρακολουθήσει κανείς αυτόν το σχολαστικισμό στη νεότερή του “θεμελίωση”.

¹⁸ Αμέσως.

“Είναι μια φυσική επιδίωξη του ανθρώπου να συνειδητοποιεί και να κατανοεί σαφώς τη σχέση των εσωτερικών και των εξωτερικών αγαθών προς τις ανάγκες του. Αυτό γίνεται μέσω της εκτίμησης (της εκτίμησης της αξίας), πράγμα δια του οποίου προσδίδεται στα αγαθά ή, αντιστοίχως, στα πράγματα του εξωτερικού κόσμου αξία και μετράται αυτή η τελευταία” (σελ. 46), και στη σελ. 12 αναφέρεται: “Όλα τα μέσα ικανοποίησης των αναγκών ονομάζονται αγαθά.”

Έτσι λοιπόν, εάν θέσουμε στην πρώτη πρόταση αντί της λέξης “αγαθό” το βαγκνεरिकό εννοιακό περιεχόμενό της, η πρώτη πρόταση του παρατεθέντος χωρίου γίνεται:

“Είναι μια φυσική επιδίωξη ‘του’ ανθρώπου να συνειδητοποιεί και να κατανοεί σαφώς τη σχέση των εσωτερικών και εξωτερικών” μέσων ικανοποίησης των αναγκών του “προς τις ανάγκες του”. Μπορούμε να απλοποιήσουμε κάπως αυτή την πρόταση, παραλείποντας “τα εσωτερικά μέσα” κλπ., όπως κάνει αμέσως ο κύριος Wagner στην αμέσως επόμενη πρόταση “αντιστοίχως”.

“Ο” άνθρωπος; Εάν εδώ εννοείται η κατηγορία “άνθρωπος”, τότε αυτός δεν έχει “καμία” απολύτως ανάγκη· εάν [εννοείται] ο άνθρωπος, ο οποίος στέκει μεμονωμένος απέναντι στη φύση, τότε αυτός θα πρέπει να θεωρηθεί ως μη αγελαίο ζώο· εάν [εννοείται] ένας ήδη ευρισκόμενος σε μία οποιαδήποτε μορφή κοινωνίας άνθρωπος —και αυτό προϋποθέτει ο κύριος Wagner, διότι σ’ αυτόν “ο” άνθρωπος, καίτοι δεν κατέχει πανεπιστημιακή μόρφωση, κατέχει ωστόσο σε κάθε περίπτωση γλώσσα—, τότε πρέπει να παρουσιάσει κανείς ως σημείο εκκίνησης τον συγκεκριμένο χαρακτήρα αυτού του κοινωνικού ανθρώπου, δηλ. το συγκεκριμένο χαρακτήρα της κοινότητας, στην οποία ζει, διότι η παραγωγή, συνεπώς η διαδικασία του πορισμού των προς το ζην έχει ήδη έναν κάποιο κοινωνικό χαρακτήρα.

Αλλά για έναν καθηγητικό γραμματοδιδάσκαλο οι σχέσεις

των ανθρώπων προς τη φύση είναι εκ προοιμίου όχι *πρακτικές*, δηλ. δια της πράξης θεμελιωμένες σχέσεις, αλλά *θεωρητικές*, και 2 σχέσεις αυτού του είδους είναι διαπλεγμένες ήδη στην πρώτη πρόταση η μία με την άλλη.

Πρώτον. επειδή στην ακόλουθη πρόταση τα “*εξωτερικά μέσα για την ικανοποίηση των αναγκών του*” ή “*εξωτερικά αγαθά*” μεταμορφώνονται σε “*πράγματα του εξωτερικού κόσμου*”, η πρώτη διαπλεγμένη σχέση λαμβάνει δι’ αυτού την ακόλουθη μορφή: ο άνθρωπος βρίσκεται σε σχέση προς πράγματα του *εξωτερικού κόσμου* ως μέσα για την ικανοποίηση των αναγκών του. Όμως οι άνθρωποι δεν αρχίζουν κατά κανέναν τρόπο με το να “*βρίσκονται σ’ αυτήν τη θεωρητική σχέση προς πράγματα του εξωτερικού κόσμου*”. Αρχίζουν, όπως κάθε ζώον, με το να *τρώνε, να πίνουν κλπ.*, δηλ. όχι με το να “*βρίσκονται*” σε μια σχέση, αλλά με το να *φέρονται ενεργητικά*, με το να κυριεύουν ορισμένα πράγματα του εξωτερικού κόσμου δια της πράξης, κι έτσι να ικανοποιούν την ανάγκη τους. (Άρα αρχίζουν με την παραγωγή.) Δια της επανάληψης αυτής της διαδικασίας εγγαράζεται η ιδιότητα αυτών των πραγμάτων να “*ικανοποιούν τις ανάγκες τους*” στον εγκέφαλό τους, οι άνθρωποι και τα ζώα μαθαίνουν και “*θεωρητικά*” να ξεχωρίζουν τα εξωτερικά πράγματα τα οποία τους χρησιμεύουν στην ικανοποίηση των αναγκών τους, απ’ όλα τα άλλα πράγματα. Σ’ ένα ορισμένο στάδιο της προϊούσας ανάπτυξης, αφού πρώτα εν τω μεταξύ έχουν αυξηθεί και περαιτέρω αναπτυχθεί και οι ανάγκες τους και οι δραστηριότητές τους, δια των οποίων ικανοποιούνται αυτές οι ανάγκες, αρχίζουν παρουσία ολόκληρης της [σχολικής] τάξης¹⁹ και να βαφτίζουν γλωσσικά αυτά τα από τον υπόλοιπο εξωτερικό κόσμο ξεχωρισμένα πράγματα. Αυτό συμβαίνει αναγκαστικά, επειδή οι άνθρωποι στη διαδικασία παραγωγής —τουτέστιν στη διαδικασία ιδιοποίησης αυτών των πραγμάτων— βρίσκονται

¹⁹ Πρόκειται προφανώς για παραπομπή στον “καθηγητικό γραμματοδιδάσκαλο”.

συνεχώς σε μια δια της εργασιακής τους δραστηριότητας διαμεσολαβούμενη συναναστροφή μεταξύ τους και μ' αυτά τα πράγματα και σύντομα θα έχουν επίσης να παλεύουν στον αγώνα με άλλους γι' αυτά τα πράγματα. Αλλ' αυτός ο γλωσσικός χαρακτηρισμός εκφράζει ασφαλώς μόνον ως παράσταση ό,τι η επανειλημμένη επιβεβαίωση έκανε εμπειρία, ότι δηλ. στους ανθρώπους που ζουν ήδη σε μια ορισμένη κοινωνική συνάρτηση (αυτό [είναι], λόγω της γλώσσας, αναγκαία προϋπόθεση) ορισμένα εξωτερικά πράγματα χρησιμεύουν στην ικανοποίηση των αναγκών τους. Οι άνθρωποι προσδίδουν σ' αυτά τα πράγματα ένα ιδιαίτερο (generic²⁰) όνομα μόνον, επειδή γνωρίζουν ήδη ότι αυτά χρησιμεύουν στην ικανοποίηση των αναγκών τους, επειδή προσπαθούν μέσω λιγότερο ή περισσότερο συχνά επαναλαμβανόμενης δραστηριότητας να τα αποκτήσουν και ως εκ τούτου και να τα διατηρήσουν στην κατοχή τους; τα ονομάζουν ίσως "αγαθό" ή κάτι άλλο, πράγμα που εκφράζει το ότι χρησιμοποιούν αυτά τα πράγματα εμπράκτως, το ότι αυτά τα πράγματα τους είναι χρήσιμα, και προσδίδουν στο πράγμα αυτόν το χαρακτήρα της χρησιμότητας ως εάν να τον κατείχε, καίτοι το ότι ένα πρόβατο είναι βρώσιμο για τον άνθρωπο δύσκολα θα μπορούσε να φανεί στο ίδιο το πρόβατο μια από τις "χρήσιμες" ιδιότητές του.

Άρα: οι άνθρωποι άρχισαν πράγματι με το να ιδιοποιούνται ορισμένα πράγματα του εξωτερικού κόσμου ως μέσα ικανοποίησης των δικών τους αναγκών κλπ. κλπ.· αργότερα έφτασαν στο να τα χαρακτηρίζουν και γλωσσικά ως αυτό, το οποίο αυτά είναι γι' αυτούς στην έμπρακτη εμπειρία, δηλ. ως *μέσα ικανοποίησης των αναγκών τους*, ως πράγματα, τα οποία τους "ικανοποιούν". Εάν τώρα ονομάσει κανείς αυτό το γεγονός, δηλ. το ότι οι άνθρωποι τέτοια πράγματα δεν τα μεταχειρίζονται μόνον εμπράκτως ως μέσα ικανοποίησης των αναγκών τους, αλλ' επίσης τα χαρακτηρίζουν στις νοητικές παραστάσεις των και,

²⁰ Αγγλικά στο πρωτότυπο. Η λέξη σημαίνει ως επίθετο: χαρακτηριστικό, αλλά και γενετικό.

περαιτέρω, στη γλώσσα ως “ικανοποιούνται” τις ανάγκες τους, επομένως ως “ικανοποιούνται” αυτούς τους ίδιους πράγματα [όσο η ανάγκη του δεν έχει ικανοποιηθεί, ο άνθρωπος βρίσκεται σε διχοστασία²¹ με τις ανάγκες του, επομένως με τον ίδιο τον εαυτό του], εάν αυτό το ονομάσει κανείς, “σύμφωνα με τη γερμανική γλωσσική συνήθεια”, “προσδίδω αξία” σ’ αυτά, τότε έχει αποδείξει ότι η γενική έννοια “αξία” εκπηγάξει από τη συμπεριφορά των ανθρώπων προς τα ευρισκόμενα στον εξωτερικό κόσμο πράγματα, τα οποία ικανοποιούν τις ανάγκες τους, κι έτσι ότι αυτό είναι η έννοια είδους (Gattungsbegriff) “αξία” και όλα τα άλλα επιμέρους είδη της αξίας, όπως π.χ. η χημική αξία των στοιχείων, είναι απλώς μια παραλλαγή της²².

Είναι “η φυσική τάση” ενός γερμανού καθηγητή της οικονομίας να παράγει την οικονομική κατηγορία “αξία” από μια “έννοια”, κι αυτό το κατορθώνει μεταβαπτίζοντας “κατά γερμανική γλωσσική συνήθεια” αυτό, που στην Πολιτική Οικονομία ονομάζεται vulgo²³ “αξία χρήσης”, σε “αξία” αδιακρίτως. Και η “αξία” αδιακρίτως, μόλις βρεθεί, χρησιμεύει και πάλι από τη μεριά της για να παραχθεί η “αξία χρήσης” από την “αξία αδιακρίτως”. Προς τούτο χρειάζεται κανείς μόνον να θέσει το συνθετικό “χρήσης” (“Gebrauchs” fragment), το οποίο είχε αφήσει κατά μέρος, πάλι μετά την “αξία” αδιακρίτως.

²¹ Λογοπαίγνιο με τις λέξεις “nicht befriedigt ist” (=δεν έχει ικανοποιηθεί) και “Unfrieden” (=διχόνοια, διχοστασία), που δεν μπορεί να αποδοθεί στα ελληνικά.

²² [στο χειρόγραφο διαγεγραμμένα τα ακόλουθα:]

Στον κύριο Wagner αυτή η “παραγωγή” γίνεται όμως ακόμη ωραιότερη, επειδή αυτός έχει να κάνει με “τον” άνθρωπο, όχι με “τους ανθρώπους”. Αυτή την πολύ απλή “παραγωγή” την εκφράζει ο κύριος Wagner ως εξής: “Είναι μια φυσική τάση του ανθρώπου (διάβαζε: του γερμανού καθηγητή της Οικονομίας), “η σχέση”, σύμφωνα με την οποία πράγματα του εξωτερικού κόσμου ως μέσα ικανοποίησης ανθρώπινων αναγκών όχι μόνον υπάρχουν, αλλά και ως τέτοια αναγνωρίζονται γλωσσικά και ως εκ τούτου χρησιμεύουν επίσης

²³ κοινώς.

Είναι πράγματι ο Rau (δες σελ. 88)²⁴ εκείνος, ο οποίος μας λέει νέτα-σκέτα, ότι “είναι αναγκαίο” (για το γερμανό καθηγητικό γραμματοδιδάσκαλο) “να καθορισθεί τι εννοείται με *αξία εν γένει*”, και ο οποίος προσθέτει αφελώς: “και είναι *σύμφωνο με τη γερμανική γλωσσική συνήθεια να επιλέξει κανείς γι’ αυτό την: αξία χρήσης*” . { Στη χημεία ονομάζεται *χημική αξία* ενός στοιχείου το πλήθος, στο οποίο ένα από τα άτομα αυτού του στοιχείου μπορεί να ενωθεί με άτομα άλλων στοιχείων. Αλλά και το βάρος ένωσης των ατόμων ονομάζεται *ισοδυναμία, ισάξιον διαφορετικών στοιχείων κλπ., κλπ.* Συνεπώς πρέπει να ορίσει κανείς πρώτα την έννοια “*αξία εν γένει*” κλπ., κλπ. }

Όταν ο άνθρωπος αναφέρεται σε *πράγματα* ως “*μέσα για την ικανοποίηση των αναγκών του*”, τότε αναφέρεται σε αυτά ως “*αγαθά*”, *teste*²⁵ *Wagner*. Τους προσδίδει το κατηγορούμενο “*αγαθό*”: το *περιεχόμενο αυτού του ενεργήματος* δεν μεταβάλλεται κατά κανέναν τρόπο δια του ότι ο κύριος *Wagner* μεταβαπτίζει αυτό το ενέργημα σε “*προσδίδω αξία*”. Η δική του νωθρή συνείδηση φθάνει αμέσως “στην κατανόηση” στην αμέσως ακόλουθη πρόταση:

“Αυτό συντελείται δια της εκτίμησης (*εκτίμησης της αξίας*), δια της οποίας προσδίδεται στα αγαθά ή, *εναλλακτικά, στα πράγματα του εξωτερικού κόσμου αξία και μετράται αυτή η αξία*”.

Δεν επιθυμούμε να χαραμίσουμε ούτε λέξη για το ότι ο κύριος *Wagner* παράγει την *αξία* από την *εκτίμηση της αξίας* (αυτός ο ίδιος προσθέτει στη λέξη *εκτίμηση*, για να κάνει το πράγμα “σαφώς συνειδητό και κατανοητό”, εν παρενθέσει: “*εκτίμηση της αξίας*”). “Ο άνθρωπος” έχει τη “*φυσική τάση*” να κάνει τούτο, να “*εκτιμά*” τα αγαθά ως “*αξίες*”, κι έτσι επιτρέπει στον

²⁴ Αυτή η παραπομπή αναφέρεται στο βιβλίο του Karl Heinrich Rau “*Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*”. Το χωρίο του Rau, στο οποίο παραπέμπει εδώ ο Marx, παρατίθεται στον *Wagner* στη σελίδα 46.

²⁵ δες.

κύριο Wagner να τηρήσει την απ' αυτόν υποσχεθείσα παραγωγή της “έννοιας της αξίας εν γένει”²⁶. Ο Wagner δεν θέτει χωρίς πρόθεση λάθρα κοντά στη λέξη “αγαθά” “εναλλακτικά” τα “πράγματα του εξωτερικού κόσμου” [=τις λέξεις “πράγματα του εξωτερικού κόσμου”]. Ξεκίνησε από το εξής: Ο άνθρωπος “συμπεριφέρεται” σε “πράγματα του εξωτερικού κόσμου”, τα οποία είναι μέσα ικανοποίησης των αναγκών του, ως σε “αγαθά”. Εκτιμά λοιπόν αυτά τα πράγματα ακριβώς μέσω του ότι φέρεται προς αυτά ως “αγαθά”. Και γι' αυτή την “εκτίμηση” έχουμε ήδη μια πρότερη “περιγραφική διατύπωση”, η οποία π.χ. λέει:

“Ο άνθρωπος βρίσκεται με τον εξωτερικό κόσμο, που τον περιβάλλει, ως ον με ανάγκες σε συνεχή επαφή και διακρίνει, ότι σ' αυτό τον εξωτερικό κόσμο βρίσκονται πολλοί όροι της ζωής του και της καλής κατάστασής του” (σελ. 8).

Αυτό δεν σημαίνει όμως τίποτα περισσότερο παρά ότι “εκτιμά τα πράγματα του εξωτερικού κόσμου”, στο βαθμό, στον οποίο τον ικανοποιούν ως “ον με ανάγκες”, στον οποίο είναι μέσα ικανοποίησης των αναγκών του, και γι' αυτό, όπως ακούσαμε προτύτερα, φέρεται σε αυτά ως σε “αγαθά”.

Μπορεί κανείς τώρα, συγκεκριμένα, όταν αισθάνεται τη “φυσική” καθηγητική “τάση” να παραγάγει την έννοια της αξίας εν γένει, αυτό το: προσδίδω “στα πράγματα του εξωτερικού κόσμου” το κατηγορημα “αγαθά” να το ονοματίσει κιόλας, να “προσδώσει” σ' αυτά τα πράγματα “αξία”. Θα μπορούσε κανείς επίσης να έλεγε: Φερόμενος ο άνθρωπος στα πράγματα του εξωτερικού κόσμου που ικανοποιούν τις ανάγκες του ως σε “αγαθά”, τα “τιμά”²⁷, τους προσδίδει δηλ. “τιμή”, κι έτσι δια της μεθόδου

²⁶ Στο πρωτότυπο “..., und gestattet so Herrn Wagner, die von ihm versprochene Leistung des ‘Wertbegriffs im allgemeinen’ abzuleiten” αντί του ορθού “..., und gestattet so Herrn Wagner, die von ihm versprochene Ableitung des ‘Wertbegriffs im allgemeinen’ zu leisten”.

²⁷ Στο πρωτότυπο: “preist” (=επαινει). Λογοπαικτικά συνδεδεμένο με το “Preis” (=τιμή).

“του” ανθρώπου θα είχε επιδοθεί στον καθηγητή germanicus ready cut²⁸ και η παραγωγή της έννοιας της “τιμής εν γένει”. Όλα, όσα ο καθηγητής δεν μπορεί να τα κάνει ο ίδιος, τα αφήνει να τα κάνει “ο” άνθρωπος, ο οποίος όμως πάλι στην πραγματικότητα δεν είναι παρά ο *καθηγητικός άνθρωπος*, που νομίζει ότι έχει κατανοήσει τον κόσμο εάν τον τακτοποιήσει κάτω από αφηρημένες κεφαλίδες. Στο βαθμό όμως που εδώ το: “προσδίδω” στα πράγματα του εξωτερικού κόσμου “αξία” είναι μόνον ένας άλλος τρόπος του λέγειν για την έκφραση: τους προσδίδω το κατηγορήμα “αγαθά”, με αυτή την πρόσδοση δεν προσδόθηκε επ’ ουδενί, όπως θέλει να το περάσει λάθρα ο Wagner, στα *ίδια* τα “αγαθά” “αξία” ως ένας από το “αγαθά είναι” τους διαφορετικούς προσδιορισμούς. Υπεισήχθη μόνον στη θέση της λέξης “αγαθό” λάθρα η λέξη “αξία”. {Θα μπορούσε επίσης, όπως βλέπουμε [διάβαζε: όπως είδαμε], να υπεισαχθεί λάθρα και η λέξη “τιμή”. Θα μπορούσε επίσης να υπεισαχθεί λάθρα και η λέξη “θησαυρός”²⁹. διότι “ο” άνθρωπος, χαρακτηρίζοντας “αγαθά” ορισμένα “πράγματα του εξωτερικού κόσμου”, τα “τιμαλφεί” και φέρεται σε αυτά ως σε “τιμαλφή”. Ως εκ τούτου βλέπει κανείς πώς ο κύριος Wagner μπόρεσε να εξαάγει διαμιάς τις 3 οικονομικές κατηγορίες *αξία, τιμή, θησαυρός* ταχυδακτυλουργικά από “τη φυσική τάση του ανθρώπου” να προμηθεύει στον καθηγητή τον περιορισμένο κόσμο των εννοιών (των νοητικών παραστάσεων) του³⁰.} Αλλά ο κύριος Wagner έχει τη σκοτεινή ενόρμηση να ξεγλιστρά από τον ταυτολογιακό του λαβύρινθο και να αρπάζει στα κλεφτά ένα “περαιτέρω κάτι” ή “κάτι περαιτέρω”. Εξ αυτού η κενολόγος φράση: “δια της οποίας προσδίδεται στα αγαθά ή, εναλλακτικά, στα πράγματα του εξωτερικού κόσμου

²⁸ στο γερμανό καθηγητή κομμένη και ραμμένη στα μέτρα του.

²⁹ Στο πρωτότυπο: “Schatz” (=θησαυρός και εδώ: απόθεμα ευγενών μετάλλων ως χρηματικό απόθεμα). Λογοπαικτικά συνδεδεμένο με το “schätzt” (=τιμά, εκτιμά), το οποίο εδώ αποδώσαμε με “τιμαλφεί”. Το “τιμαλφώ” σημαίνει: τιμώ (αλλά και: δοξολογώ, εορτάζω, πανηγυρίζω).

³⁰ Στο πρωτότυπο: Begriffs (Vorstellungen) welt.

αξία κλπ.". Επειδή ο κύριος Wagner το σφράγισμα "πραγμάτων του εξωτερικού κόσμου" σε αγαθά, δηλ. το χαρακτηρισμό και καθορισμό αυτών των ιδίων (στη νοητική παράσταση) ως μέσων ικανοποίησης ανθρώπινων αναγκών, το ονομάτισε και: σ' αυτά τα "πράγματα προσδίδω αξία", δύναται να το ονομάσει εξίσου ελάχιστα: προσδίδω "στα αγαθά" τα ίδια αξία, όσο και θα εδύνατο να πει: προσδίδω στην "αξία" των πραγμάτων του εξωτερικού κόσμου αξία. Όμως το salto mortale³¹ γίνεται στη ρήση "προσδίδεται στα αγαθά ή, εναλλακτικά, στα πράγματα του εξωτερικού κόσμου αξία". Ο Wagner θα έπρεπε να πει: το σφράγισμα ορισμένων πραγμάτων του εξωτερικού κόσμου σε "αγαθά" δύναται επίσης να ονομαστεί: "προσδίδω" σ' αυτά τα πράγματα "αξία", κι αυτό είναι η βαγκνερική παραγωγή της "έννοιας της αξίας" αδιακρίτως ή εν γένει. Το περιεχόμενο δεν μεταβάλλεται δι' αυτής της μεταβολής της γλωσσικής έκφρασης.

Αυτό³² είναι πάντα μόνον ο στη νοητική παράσταση χαρακτηρισμός ή καθορισμός των πραγμάτων του εξωτερικού κόσμου, τα οποία είναι μέσα ικανοποίησης ανθρώπινων αναγκών· πράγματι λοιπόν [είναι] μόνον η διάκριση και αναγνώριση ορισμένων πραγμάτων του εξωτερικού κόσμου ως μέσων ικανοποίησης αναγκών "του" ανθρώπου (ο οποίος ωστόσο ως τέτοιος πάσχει από "ανάγκη εννοιών").

Αλλά ο κύριος Wagner θέλει να κάνει εμάς ή τον ίδιο τον εαυτό του να πιστέψουμε, ότι αυτός, αντί να δώσει σε 2 ονόματα το ίδιο περιεχόμενο, προχώρησε αντιθέτως από τον προσδιορισμό "αγαθό" σε έναν απ' αυτόν διαφορετικό, περαιτέρω ανεπτυγμένο προσδιορισμό "αξία", κι αυτό γίνεται απλά μέσω του ότι υπεισάγει λάθρα στη θέση των "πραγμάτων του εξωτερικού κόσμου" "εναλλακτικά" τη λέξη "αγαθά", μια διαδικασία, η οποία "συσκοτίζεται" κι αυτή μέσω του ότι αυτός αντί των "αγαθών" υπεισάγει λάθρα "εναλλακτικά" τα "πράγματα του εξωτερικού κόσμου". Η

³¹ άλμα θανάτου.

³² Στο πρωτότυπο Es αντί του ορθού Er.

δική του σύγκυση κατορθώνει το βέβαιο αποτέλεσμα να φέρει σε σύγκυση τους αναγνώστες του. Θα μπορούσε να αντιστρέψει αυτή την ωραία “παραγωγή” ως εξής: Ο άνθρωπος, *διαφορίζοντας* και ως εκ τούτου *χαρακτηρίζοντας* τα πράγματα του εξωτερικού κόσμου, τα οποία είναι μέσα ικανοποίησης των αναγκών του, ως τέτοια μέσα ικανοποίησης αναγκών εν διακρίσει προς τα υπόλοιπα πράγματα του εξωτερικού κόσμου, τα *τιμά*³³, τους προσδίδει *τιμή* ή τους δίνει το κατηγορούμενο “*αξία*”. αυτό μπορεί να το εκφράσει κανείς κι έτσι, ότι δηλ. τους προσδίδει το κατηγορούμενο “*αγαθό*” ως χαρακτηριστικό γνώρισμα ή τα σέβεται ή τα εκτιμά ως “*αγαθόν*”. Δι’ αυτού *προσδίδεται* στις “*αξίες*” ή, *εναλλακτικά*, στα πράγματα του εξωτερικού κόσμου η έννοια “*αξία*”. Κι έτσι “*παρήχθη*” από την έννοια “*αξία*” η έννοια “*αγαθό*” εν γενει. Όλες αυτού του είδους οι *παραγωγές* αποσκοπούν μόνον στο να *αποτρέψουν* από το πρόβλημα, τη λύση του οποίου δεν είναι κανείς ικανός να δώσει³⁴.

Αλλά ο κύριος Wagner περνά χωρίς να πάρει πάλι ανάσα από την “*αξία*” των *αγαθών* με βία στη “*μέτρηση*” αυτής της αξίας.

Το περιεχόμενο παραμένει απολύτως το ίδιο, [ακόμη και] εάν η λέξη αξία δεν είχε καθόλου υπεισαχθεί λάθρα. Θα μπορούσε να λεχθεί: Ο άνθρωπος, *χαρακτηρίζοντας* ορισμένα πράγματα του εξωτερικού κόσμου, τα οποία κλπ.[,] “*αγαθά*”³⁵, θ’ αρχίσει βαθμιαία να συγκρίνει αυτά τα “*αγαθά*” μεταξύ τους και, σε αντιστοιχία με την ιεράρχηση των αναγκών του, να τα θέτει σε μια τάξη ιεραρχίας, δηλ., αν κανείς επιθυμεί να το ονομάσει έτσι, να τα “*μετράει*”. Για την εξέλιξη των *πραγματικών μέτρων*

³³ Στο πρωτότυπο: würdigt.

³⁴ Μη δυνάμενο να αποδοθεί λογοπαίγνιο με τις λέξεις Ableitungen (=λογικές παραγωγές) και ableiten (=παράγω λογικά, αλλά και μετάγω, απάγω και εδώ, λογοπαικτικώς καταχρηστικά, αποτρέπω).

³⁵ Στο πρωτότυπο: Indem der Mensch gewisse Dinge der Außenwelt, die etc. zu “Gütern” stempelt, ... αντί του ορθού: Indem der Mensch gewisse Dinge der Außenwelt, die etc., zu “Gütern” stempelt,...

αυτών των αγαθών, τουτέστιν για την εξέλιξη των μέτρων μέτρησης των μεγεθών³⁶ τους, δεν του επιτρέπεται του Wagner επ' ουδενί να μιλήσει, επειδή αυτό θα θύμιζε πολύ ζωηρά στον αναγνώστη πόσο λίγο πρόκειται εδώ για αυτό, το οποίο εννοεί κανείς κατά τα λοιπά με “μέτρηση της αξίας”.

{Το ότι ο χαρακτηρισμός (η επισήμανση) πραγμάτων του εξωτερικού κόσμου, τα οποία είναι μέσα ικανοποίησης ανθρώπινων αναγκών, ως “αγαθών” μπορεί επίσης να ονοματιστεί: “προσδίδω” σ' αυτά τα πράγματα “αξία”, μπόρεσε ο Wagner όχι μόνον όπως ο Rau να το καταδείξει με τη “γερμανική γλωσσική συνήθεια”, αλλά: Υπάρχει η λατινική λέξη *dignitas* =αξιοπρέπεια, σοβαρότητα, βαθμίδα σε ιεραρχικά δομημένο σύστημα κλπ., η οποία, προσδιδόμενη σε πράγματα, σημαίνει και “αξία”· το *dignitas* παράγεται από το *dignus*³⁷ και αυτό από το *dic*, [που σημαίνει] *point out, show, χαρακτηρίζω, δείχνω*· το *dignus* σημαίνει λοιπόν *pointed out*³⁸· γι' αυτό και *digitus*, το δάκτυλο, με το οποίο δείχνει κανείς ένα πράγμα, παραπέμπει σ' αυτό· ελληνικά: δείκνυμι, δάκτυλος· γοτ[θικά]: *ga-tecta (dico)*· γερμανικά *zeigen*³⁹· και μπορούμε να φτάσουμε σε πολύ περισσότερες περαιτέρω “παραγωγές” λαμβάνοντας υπόψη ότι το δείκνυμι ή δεικνύω (καθιστώ ορατό, φέρω στο φως, *επισημαίνω κάτι*) έχει με το δέχομαι τη βασική ρίζα δεκ (κρατώ μπροστά σε κάποιους, *παίρνω*) κοινή.}

Τόσο πολλή κοινοτοπία, ταυτολογική ασυναρτησία, λεκτική ψευτοσχολαστικότητα, τόσους πολλούς ελιγμούς λαθραίας επίτευξης [του σκοπού] καταφέρει ο κύριος Wagner σε λιγότερες από 7 γραμμές.

Δεν εκπλήσσει το ότι αυτός ο άνδρας του σκότους (*vir*

³⁶ Στο πρωτότυπο: *Größenmaße*. *Größenmaß* σημαίνει μέγεθος. Εδώ σημαίνει μέτρο μέτρησης μεγέθους.

³⁷ αξιοσέβαστος, αξιότιμος, άξιος, προσήκων.

³⁸ διακεκριμένος, ξεχωρισμένος, χαρακτηρισμένος.

³⁹ δείχνω.

obscurus) συνεχίζει μετά απ' αυτό το επίτευγμα με μεγάλη αυτοπεποίθηση:

“Η πολλαπλώς επίμαχη και δι' ορισμένων συχνά φαινομενικά μόνον βαθυστόχαστων ερευνών επιπροσθέτως συσκοτισθείσα έννοια της αξίας αναπτύσσεται απλώς (indeed)⁴⁰ {rather⁴¹ “περιπλέκεται”}⁴², “εάν κανείς ξεκινήσει, όπως έγινε μέχρι τώρα” {συγκεκριμένα από τον Wagner} “από τις ανάγκες και την οικονομική φύση του ανθρώπου και φθάσει στην έννοια του αγαθού και προσδέσει (anknüpft)⁴³ σ' αυτή την τελευταία την έννοια της αξίας” (σελ. 46).

Έχουμε εδώ την οικονομία εννοιών (Begriffswirtschaft)⁴⁴, η υποτιθέμενη ανάπτυξη της οποίας καταλήγει στην “πρόσδεση” [ή, εάν επιθυμείτε, στο “κρέμασμα”] (“Anknüpfen”) και κατά κάποιον τρόπο στην “αποσύνδεση” [ή, εάν επιθυμείτε, στον “απαγχονισμό”] (Aufknüpfen)⁴⁵.

Περαιτέρω παραγωγή της έννοιας της αξίας:

Υποκειμενική και αντικειμενική αξία. Υποκειμενικά και στο πλέον γενικό νόημα αξία του αγαθού = [η] σημασία⁴⁶, η

⁴⁰ όντως.

⁴¹ μάλλον.

⁴² Λογοπαίγνιο με τις λέξεις *endwickelt sich* (=αναπτύσσεται) και *verwickelt sich* (=περιπλέκεται).

⁴³ *anknüpfen an etwas* ως αμετάβατο ρήμα σημαίνει αναφέρομαι σε κάτι και εκκινώ τις αναπτύξεις μου από αυτό· και *anknüpfen etwas an etwas* ως, όπως εδώ, μεταβατικό ρήμα σημαίνει προσδένω κάτι σε κάτι, “κρεμάω” κάτι σε κάτι.

⁴⁴ *Wirtschaft* σημαίνει οικονομία. Σημαίνει επίσης μικρομάγαζο καθώς και μάλλον όχι υψηλών απαιτήσεων μπουραζιά. Η λέξη χρησιμοποιείται επίσης για το χαρακτηρισμό αθλίων καταστάσεων. Σ' όλες τις χρήσεις της λέξης, πλην της πρώτης, συνηχεί μια τήρηση περιφρονητικής απόστασης από το σημαίνομενον. Με αυτήν τη χροιά χρησιμοποιεί κι ο Marx εδώ τη λέξη.

⁴⁵ *Aufknüpfen* σημαίνει λύω, αποσυνδέω αλλά και κρεμώ, αναρτώ και, στην καθομιλουμένη, απαγχονίζω. Είναι προφανές το διπλό λογοπαίγνιο με τις λέξεις *Anknüpfen* και *Aufknüpfen*.

⁴⁶ Δηλ: αξία του αγαθού είναι η σημασία,...

οποία προσδίδεται “στο αγαθό λόγω... της χρησιμότητάς του..., όχι μια ιδιότητα των πραγμάτων καθεαυτά, καίτοι αντικειμενικά έχει [η υποκειμενική αξία] ως προϋπόθεσή της τη χρησιμότητα ενός πράγματος” {δηλ. έχει ως προϋπόθεσή της την “αντικειμενική” αξία} “...Στο αντικειμενικό νόημά του εννοεί κανείς κατόπιν υπό τον όρο ‘αξία’, ‘αξίες’ και τα έχοντα αξία αγαθά, οπότε (!) αγαθό και αξία, αγαθά και αξίες γίνονται ουσιαστικά ταυτές έννοιες” (σελ. 46, 47).

Ο Wagner, αφού ανακήρυξε αυτό, το οποίο ονοματίζεται “αξία χρήσης”, σε “αξία εν γένει”, σε “έννοια της αξίας” αδιακρίτως, είναι αδύνατον να μην τα καταφέρει να θυμηθεί ότι “η κατ’ αυτό τον τρόπο” (έτσι! έτσι!)⁴⁷ “παραχθείσα” (!) “αξία” είναι η “αξία χρήσης”. Αφού πρώτα ανακήρυξε την “αξία χρήσης” σε “έννοια της αξίας” εν γένει, σε “αξία αδιακρίτως”, ανακαλύπτει κατόπιν ότι μωρολογούσε απλώς για την “αξία χρήσης”, άρα ότι αυτήν “παρήγαγε”, μια που γι’ αυτόν “μωρολογώ” και “παράγω” είναι ταυτά ενεργήματα του νου. Μ’ αυτή την ευκαιρία μαθαίνουμε όμως τι συμβαίνει υποκειμενικά με τη μέχρι τούδε “αντικειμενική” σύγχυση εννοιών του προαναφερθέντος προσώπου Wagner⁴⁸.

⁴⁷ Στο πρωτότυπο: “der also” (so! so!). Η χρησιμοποίηση του γερμανικού “so!” αντί του συνήθους λατινικού “sic!” γίνεται εδώ προφανώς λογοπαικτικά, επειδή το “so!” συνηχεί με το “so” του “also”.

⁴⁸ Στο πρωτότυπο: der pp. Wagner αντί του ορθού der p.p. Wagner, όπου το p.p. δεν σημαίνει, όπως σημαίνει το pp. ανάλογα με την περίπτωση patres (=πατέρες) ή paginas (=σελίδες) ή perge perge (=συνέχισε και, κατ’ επέκτασιν, κ.ο.κ.), αλλά persona personarum (= το προαναφερθέν πρόσωπο και, κατ’ επέκτασιν, το ως ανωτέρω προσφωνούμενο πρόσωπο, το ως ανωτέρω τιτλοφορούμενο πρόσωπο). Έτσι, το der pp. Wagner, διορθωμένο σε der p.p. Wagner, δηλ. σε der personae personarum Wagner, σημαίνει: του προαναφερθέντος προσώπου Wagner. Η δυνατότητα το pp., διορθωμένο σε p.p., να σημαίνει per procuram (= δια πληρεξουσίου, δια πληρεξουσιοδότησης) και κατά συνέπεια το der p.p. Wagner να σημαίνει: του πληρεξουσιοδοτημένου Wagner —δυνατότητα, που προκύπτει επειδή εδώ ο Wagner, ταυτιζόμενος με τις απόψεις του Rodbertus, εμφανίζεται ως πληρεξούσιος του τελευταίου, όπως στο *Faust*, Μέρος II, του Goethe ο δόκτωρ Wagner, πρώην βοηθός του Faust, ως αντικαταστάτης του εξαφανισθέντος Φάουστ (Δες W. Goethe, *Faust, Teil II*, σίχοι 6620 ε.ε.)— αποκλείεται, διότι τότε προφανώς στο πρωτότυπο θα

Διότι μας αποκαλύπτει ένα μυστικό. Ο Rodbertus του είχε γράψει ένα γράμμα, το οποίο μπορεί να διαβάσει κανείς στο *Tübinger Zeitschrift*⁴⁹ του 1878, όπου αυτός, ο Rodbertus, εκθέτει γιατί “υπάρχει μόνον ένα είδος αξίας”, η αξία χρήσης.

“Εγώ” (ο Wagner) “προσχώρησα σ’ αυτή την αντίληψη, τη σημασία της οποίας τόνισα ήδη στην πρώτη έκδοση [του βιβλίου μου]”.

Γι’ αυτό, που λέει ο Rodbertus, ο Wagner λέει:

“Αυτό είναι απόλυτα ορθό και μας αναγκάζει σε μια μεταβολή της συνήθους μη λογικής ‘διαίρεσης’ της ‘αξίας’ σε αξία χρήσης και ανταλλακτική αξία, όπως συνέχιζα να την κάνω και στην παράγραφο 35 της πρώτης έκδοσης [του βιβλίου μου]” (σελ. 48, σημ. 4), και ο ίδιος Wagner με κατατάσσει (σελ. 49, σημ.) σ’ αυτούς, κατά τούς οποίους η “αξία χρήσης” πρέπει να “αποβληθεί” τελείως “από την επιστήμη”.

Όλα αυτά είναι μωρολογίες. De prime abord⁵⁰ δεν εκκινώ από “έννοιες”, άρα ούτε από την “έννοια της αξίας”, και ως εκ τούτου ούτε έχω επίσης κατά κανέναν τρόπο να “διαιρέσω” αυτή την έννοια. Αυτό, από το οποίο εκκινώ, είναι η απλούστερη οικονομική μορφή, στην οποία παρουσιάζεται το προϊόν της εργασίας

έπρεπε αντί του *der pp.* Wagner να έστεκε *des pp. Wagners*. Τη διερεύνηση αυτής της δυνατότητας επέβαλε η προαναφερθείσα σχέση της με τον *Faust* του Goethe σε συνδυασμό με το ότι ο Marx κατά τη γραφή του κειμένου είχε πρόχειρο τον *Faust*. Το τελευταίο προκύπτει τόσο από τις ρητές αναφορές του Marx στον *Faust*, όσο και από τη χρήση από μέρους του Marx σπανίως χρησιμοποιούμενων στην εποχή του λέξεων, τις οποίες χρησιμοποιεί ο Goethe στον *Faust*, όπως π.χ. των λέξεων *annuyieren* (=ενοχλώ, εκνευρίζω) και *famulus* (=βοηθός πανεπιστημιακού δασκάλου και, κατ’ επέκτασιν, παραπαίδι). (Δες *Faust*, Teil I, στίχοι 1837 και 3265 και *Faust*, Teil I, στίχοι 518 και Teil II, στίχοι 6620 ε.ε.).

⁴⁹ Εννοεί το περιοδικό “*Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*” που εκδιδόταν με διακοπές από το 1844 μέχρι πρότινος στο Tübingen. Η εν λόγω επιστολή δημοσιεύτηκε στον 34 τόμο του περιοδικού στο άρθρο του Wagner “*Einiges von und über Rodbertus-Jagetzow*”.

⁵⁰ Εξασχής.

στην τωρινή κοινωνία, κι αυτό είναι το “εμπόρευμα”. Αυτό αναλύω, και μάλιστα πρώτα στη μορφή, στην οποία εμφανίζεται. Εδώ βρίσκω λοιπόν, ότι αυτό αφ’ ενός στη φυσική του μορφή είναι ένα πράγμα χρήσης, άλλως αξία χρήσης· αφ’ ετέρου φορέας ανταλλακτικής αξίας, και απ’ αυτή την άποψη επίσης “ανταλλακτική αξία”. Περαιτέρω ανάλυση της τελευταίας μου δείχνει ότι η αξία χρήσης είναι μόνον μια “μορφή εμφάνισης”, αυτοδύναμος τρόπος παρουσίας της αξίας που περιέχεται στο εμπόρευμα, και κατόπιν προχωρώ στην ανάλυση της τελευταίας. Ως εκ τούτου λέω ρητά, σελ. 36, 2η έκδοση: “Όταν στην αρχή αυτού του κεφαλαίου λέγεται κατά το συνήθη τρόπο: Το εμπόρευμα είναι αξία χρήσης και ανταλλακτική αξία, τότε αυτό είναι, για ν’ ακριβολογούμε, λανθασμένο. Το εμπόρευμα είναι αξία χρήσης ή αντικείμενο χρήσης και ‘αξία’. Παρουσιάζεται ως αυτό το διττόν, το οποίο είναι, μόλις η αξία του έχει αποκτήσει μια δική της, από τη φυσική μορφή του [=του εμπορεύματος] διαφορετική μορφή εμφάνισης”⁵¹ κλπ. Δεν διαιρώ λοιπόν την αξία σε αξίας χρήσης και ανταλλακτική αξία ως αντιθέσεις, στις οποίες διασπάται το αφηρημένον, “η αξία”, αλλά [διαιρώ] τη συγκεκριμένη κοινωνική μορφή του προϊόντος της εργασίας “εμπόρευμα” είναι αφ’ ενός αξία χρήσης και αφ’ ετέρου “αξία”, όχι ανταλλακτική αξία, διότι η σκέτη μορφή εμφάνισης δεν είναι το δικό της ίδιον περιεχόμενο.

Δεύτερον: Μόνον ένας *vir obscurus*, ο οποίος δεν έχει καταλάβει καμιά λέξη του “Κεφαλαίου”, μπορεί να συμπεράνει: Επειδή ο Marx σε μια σημείωση της πρώτης έκδοσης του “Κεφαλαίου”⁵² απορρίπτει κάθε γερμανική καθηγητική ανοησία περί “αξίας χρήσης” εν γένει και παραπέμπει αναγνώστες, οι οποίοι θέλουν να μάθουν κάτι περί πραγματικών αξιών χρήσης,

⁵¹ K. Marx, *Das Kapital*, MEW, Bd. 23, σελ. 75.

⁵² Η σημείωση που αναφέρει εδώ ο Marx βρίσκεται στο βιβλίο του “Zur Kritik der Politischen Ökonomie” (δες MEW, Bd. 13, σελ. 16).

σε “Οδηγίες Εμπορευματολογίας”⁵³, —ως εκ τούτου η αξία χρήσης δεν παίζει σ’ αυτόν κανένα ρόλο. Δεν παίζει φυσικά το ρόλο του αντιθέτου της, της “αξίας”, η οποία δεν έχει τίποτα κοινό μ’ αυτήν παρά μόνον το ότι στο όνομα “αξία χρήσης” απαντάται το “αξία”. Ο Wagner θα μπορούσε να είχε πει εξίσου καλά ότι παραμερίζω των “ανταλλακτική αξία” λόγω του ότι είναι απλώς μορφή εμφάνισης της αξίας όχι όμως η ίδια η “αξία”, διότι για μένα η “αξία” ενός εμπορεύματος δεν είναι ούτε η αξία χρήσης του ούτε η ανταλλακτική αξία του.

Όταν έχει κανείς να αναλύσει το “εμπόρευμα” —το απλούστερο οικονομικό συγκεκριμένο—, πρέπει να κρατήσει μακριά όλες τις σχέσεις, οι οποίες δεν έχουν τίποτα να κάνουν με το δεδομένο αντικείμενο της ανάλυσης. Ό,τι όμως είναι να λεχθεί για το εμπόρευμα, στο βαθμό που αυτό είναι αξία χρήσης, το είπα ως εκ τούτου σε λίγες γραμμές, από την άλλη μεριά όμως ετόνισα τη *χαρακτηριστική μορφή*, στην οποία εμφανίζεται εδώ η αξία χρήσης —το προϊόν της εργασίας· συγκεκριμένα: “Ένα πράγμα⁵⁴ μπορεί να είναι χρήσιμο και προϊόν ανθρώπινης εργασίας χωρίς να είναι εμπόρευμα. Αυτός, που ικανοποιεί τις δικές του ανάγκες με το δικό του προϊόν, δημιουργεί μεν αξία χρήσης, όχι όμως αξία. Για να παράγει αξία, πρέπει να παράγει όχι μόνον αξία χρήσης, αλλά αξία χρήσης για άλλους, κοινωνική αξία χρήσης” (σελ. 15)⁵⁵. {Αυτό εδώ είναι η ρίζα της ροντμπερτουσιανής “κοινωνικής αξίας χρήσης”.} Έτσι η αξία χρήσης —ως αξία χρήσης του “εμπορεύματος”— κατέχει επίσης έναν ιστορικά ειδικό χαρακτήρα. Στην πρωτόγονη κοινότητα, όπου π.χ. τα μέσα διατροφής παράγονται από κοινού και κατανέμονται στους εταίρους της κοινότητας, το κοινό προϊόν ικανοποιεί άμεσα τις ανάγκες της ζωής κάθε εταίρου της

⁵³ Στο πρωτότυπο: “Anleitungen zur Warenkunde” αντί του ορθού “Anweisungen zur Warenkunde”.

⁵⁴ Στο χειρόγραφο, εκ παραδρομής Produkt (=προϊόν) αντί του ορθού Ding (=πράγμα).

⁵⁵ K. Marx, Das Kapital, MEW, Bd. 23, σελ. 55.

κοινότητας, κάθε [άμεσου] παραγωγού, ο κοινωνικός χαρακτήρας του προϊόντος, της αξίας χρήσης, έγκειται εδώ στον (κοινό) κοινοτικό χαρακτήρα του. {Ο κύριος Rodbertus, αντιθέτως, μεταμορφώνει την “κοινωνική αξία χρήσης” του εμπορεύματος στην “κοινωνική αξία χρήσης” αδιακρίτως, μιλάει, έτσι όπως λάχει}.

Θα ήταν λοιπόν, όπως προκύπτει από τα παραπάνω, καθαρή μωρολογία, κατά την ανάλυση του εμπορεύματος —επειδή αυτό παρουσιάζεται αφ’ ενός ως αξία χρήσης ή αγαθό, αφ’ ετέρου ως “αξία”— μ’ αυτή την ευκαιρία να “συνδέσει” κανείς (“anknüpfen”) κάθε είδους τετριμμένες αναστοχάσεις περί αξιών χρήσης ή αγαθών, οι οποίες δεν εμπίπτουν στο πεδίο του κόσμου των εμπορευμάτων, όπως “κρατικά αγαθά”, “κοινοτικά αγαθά” κλπ., όπως κάνει ο Wagner και ο γερμανός καθηγητής in general⁵⁶, ή περί του αγαθού “υγεία”. Όπου το κράτος είναι αυτό το ίδιο καπιταλιστικός παραγωγός, όπως κατά την εκμετάλλευση ορυχείων, δασικών εκτάσεων κλπ., το προϊόν του είναι “εμπόρευμα” και κατέχει ως εκ τούτου τον ειδικό χαρακτήρα κάθε άλλου εμπορεύματος.

Αφ’ ετέρου ο *vir obscurus* παρέβλεψε, ότι εγώ ήδη κατά την ανάλυση του εμπορεύματος δεν παραμένω στο διττό τρόπο, με τον οποίο παρουσιάζεται το εμπόρευμα, αλλά προχωρώ αμέσως παραπέρα στο ότι σ’ αυτό το διττό είναι του εμπορεύματος παρουσιάζεται ο διττός χαρακτήρας της εργασίας, προϊόν της οποίας είναι αυτό: της χρήσιμης εργασίας, τουτέστιν των συγκεκριμένων ειδών των εργασιών⁵⁷, τα οποία δημιουργούν αξίες χρήσης, και της αφηρημένης εργασίας⁵⁸, της εργασίας ως ξοδέματος της εργασιακής δύναμης, αδιάφορο κατά ποιο

⁵⁶ γενικά.

⁵⁷ Στο πρωτότυπο: den konkreten Modi der Arbeiten αντί του ορθού der konkreten Modi der Arbeiten.

⁵⁸ Στο πρωτότυπο: der abstrakten Arbeit (=της αφηρημένης εργασίας) αντί του, μάλλον, ορθού der abstrakten Arbeit (=της αφηρημένης εργασίας).

“χρήσιμο” τρόπο ξοδεύεται αυτή (πράγμα, στο οποίο βασιζώ αργότερα την έκθεση της διαδικασίας παραγωγής): ότι στη [δική μου] ανάπτυξη της *αξιακής μορφής του εμπορεύματος*, σε τελευταία ανάλυση της *χρηματικής μορφής του*, δηλ. του *χρήματος*, η *αξία* ενός εμπορεύματος παρουσιάζεται στην *αξία χρήσης* του άλλου, δηλ. στη φυσική μορφή ενός άλλου εμπορεύματος: ότι [σε μένα] κι η *υπεραξία* παράγεται από μια “ειδική” και αποκλειστικά σ’ αυτήν προσήκουσα *αξία χρήσης της εργασιακής δύναμης* κλπ., κλπ., ότι δηλ. σε μένα η αξία χρήσης παίζει έναν κατ’ έναν τελείως διαφορετικό τρόπο σημαντικό ρόλο απ’ ό,τι στη μέχρι τούδε [Πολιτική] Οικονομία, ότι όμως notabene⁵⁹ η αξία χρήσης λαμβάνεται υπόψη πάντα μόνον όπου τέτοια θεώρηση της αξίας χρήσης εκπηγάξει από την ανάλυση δεδομένων οικονομικών μορφωμάτων, όχι από τα κλωθογυρίσματα του νου πάνω στις έννοιες ή λέξεις “αξία χρήσης” και “αξία”.

Γι’ αυτό και [σε μένα] κατά την ανάλυση του εμπορεύματος δεν προσδένονται επ’ ευκαιρία της αξίας χρήσης του αμέσως ορισμοί του “κεφαλαίου”, οι οποίες θα ήσαν βεβαίως καθαρή ανοησία όσο βρισκόμαστε ακόμη στην ανάλυση των στοιχείων του εμπορεύματος.

Αυτό όμως που ενοχλεί (σοκάρει) τον κύριο Wagner στην έκθεσή μου είναι ότι δεν του κάνω τη χάρη να ακολουθήσω τη γερμανικοπατριωτική καθηγητική “τάση” και να ανακατέψω αξία χρήσης και αξία. Η γερμανική κοινωνία, καίτοι εξαιρετικά post festum⁶⁰, έφτασε ωστόσο σιγά-σιγά από τη φεουδαλική μη εμπορευματική οικονομία⁶¹ ή τουλάχιστον από την κυριαρχία της φεουδαλικής μη εμπορευματικής οικονομίας στην καπιταλιστική οικονομία, οι καθηγητές όμως βρίσκονται πάντα ακόμη με το ’να

⁵⁹ Σημειωτέον.

⁶⁰ Κατόπιν εορτής.

⁶¹ Στο πρωτότυπο: Naturalwirtschaft. Σημαίνει την οικονομία τη βασιζόμενη στα προϊόντα ως αξίες χρήσης και στον αντιπραγματισμό κι όχι στα προϊόντα ως εμπορεύματα και στη διαμεσολαβούμενη από το χρήμα εμπορευματική ανταλλαγή.

πόδι στα παλιά σκατά, πράγμα φυσικό. Από δουλολάροιχοι γαιοκτημόνων μεταμορφώθηκαν σε δουλολάροχοι του κράτους, vulgo⁶² της κυβέρνησης. Γι' αυτό και λέει ο *vir obscurus* μας, ο οποίος ούτε που αντιλήφθηκε, ότι η αναλυτική μέθοδός μου, η οποία δεν εκκινεί από τον άνθρωπο, αλλά από την οικονομικά δεδομένη περίοδο της κοινωνίας, δεν έχει τίποτε κοινό με καθηγητικογερμανική μέθοδο της σύνδεσης εννοιών (“με λόγια μπορείς να διενεχθείς θαυμάσια, με λέξεις μπορείς να οικοδομήσεις ένα σύστημα”⁶³), ως εκ τούτου λέει:

“Προτάσσω εν ομοφωνία με τη ροντμπερτουσιανή αλλ’ επίσης και με τη σεφφλεϊανή άποψη το χαρακτήρα της αξίας χρήσης κάθε αξίας και τονίζω έτσι ακόμη περισσότερο την εκτίμηση της αξίας χρήσης, επειδή η εκτίμηση της ανταλλακτικής αξίας δεν μπορεί να εφαρμοστεί καθόλου και κατά κανέναν τρόπο σε πολλά από τα σημαντικότερα οικονομικά αγαθά” {τι τον αναγκάζει σε υπεκφυγές; ο υπηρέτης του κράτους⁶⁴ θεωρεί τον εαυτό του υποχρεωμένο, να ανακατεύει αξία χρήσης και αξία!}, “έτσι δεν μπορεί να εφαρμοστεί στο κράτος και στις υπηρεσίες που παρέχει κι ούτε και σε άλλες κοινοοικονομικές συνθήκες” (σελ. 49, σημ.).

{Αυτό θυμίζει τους προ της επιστήμης της χημείας παλιούς χημικούς: επειδή το μαγειρικό βούτυρο, το οποίο στην καθημερινή ζωή ονομάζεται αδιακρίτως (κατά τη συνήθεια των Βορείων) βούτυρο, έχει μια μαλακή σύσταση, ονόμαζαν τα *χλωρίδια*, το βούτυρο ψευδαργύρου, το βούτυρο αντιμονίου κλπ. *χυμούς βουτύρου*, επέμεναν δηλ., για να μιλήσουμε όπως ο *vir obscurus*, στο χαρακτήρα βουτύρου όλων των χλωριδίων, (των ενώσεων ψευδαργύρου, αντιμονίου.) [Αυτά] τα φληναφήματα οδηγούν στο

⁶² κοινώς.

⁶³ Στίχοι από τον *Faust* του Goethe (*Faust*, I, 1997- 8), όπου ο Μεφιστοφελής μιλάει στο μαθητή.

⁶⁴ Στο πρωτότυπο: *Staatsdiener*. Σημαίνει κρατικός υπάλληλος. Επειδή *Diener* σημαίνει και υπηρέτης, το *Staatsdiener* σημαίνει εδώ μάλλον *υπηρέτης* του κράτους.

εξής: Επειδή ορισμένα αγαθά, συγκεκριμένα το κράτος (ένα αγαθό!) και οι “υπηρεσίες που παρέχει” (συγκεκριμένα οι υπηρεσίες των καθηγητών του της Πολιτικής Οικονομίας), δεν είναι “εμπορεύματα”, γι’ αυτό πρέπει να ανακατέψουμε τους εμπειροχόμενους στα ίδια τα εμπορεύματα αντιθετικούς χαρακτήρες {οι οποίοι εμφανίζονται ρητά και στην *εμπορευματική μορφή* του προϊόντος της εργασίας)! Κατά τα λοιπά για τους Wagner και Σία δύσκολα θα μπορούσε να ισχυρισθεί κανείς ότι θα κέρδιζαν περισσότερα, εάν οι “υπηρεσίες” τους προσδιορίζονταν σύμφωνα με την “αξία χρήσης” των, σύμφωνα με το πραγματικό “περιεχόμενο” (“*Gehalt*”) των, απ’ ό,τι εάν “εκτιμούνταν” σύμφωνα με το “μισθό” (“*Gehalt*”) “κοινωνικής διατίμησης”, όπως το εκφράζει ο Wagner, δηλ. σύμφωνα με την πληρωμή των⁶⁵.

{Το μοναδικό πράγμα, στο οποίο εδράζεται [αυτή] η γερμανική ηλιθιότητα, είναι ότι οι λέξεις: *αξία (Wert)* ή *κύρος (Würde)* εφαρμόζονται πρώτα γλωσσικά στα ίδια τα χρήσιμα πράγματα, τα οποία υπήρχαν ήδη προ πολλού, ήδη ως “προϊόντα εργασίας”, πριν γίνουν *εμπορεύματα*. Αυτό όμως έχει ακριβώς τόσο να κάνει με τον επιστημονικό προσδιορισμό της “αξίας” των εμπορευμάτων όσο και το γεγονός ότι η λέξη *άλας* χρησιμοποιήθηκε από τους αρχαίους πρώτα για μαγειρικών άλας, και ως εκ τούτου και τα ζάχαρα κλπ. από την εποχή του Πιλίνιου εμφανίζονται ως *είδη άλατος* {*indeed*⁶⁶ όλα τα άχρωα στερεά σώματα [τα] διαλυτά στο νερό και με ιδίαν χαρακτηριστική γεύση}, πράγμα, λόγω του οποίου η χημική κατηγορία “άλας” συμπεριλαμβάνει ζάχαρα κλπ.}.

{Επειδή το εμπόρευμα αγοράζεται από τον αγοραστή όχι γιατί έχει αξία αλλά γιατί είναι “αξία χρήσης” και χρησιμοποιείται για ορισμένους σκοπούς, είναι παντελώς αυτονόητο ίον ότι οι αξίες χρήσης “εκτιμούνται”, τούτέστιν ότι εξετάζεται η *ποιότητά*

⁶⁵ Λογοπαίγνιο με τις λέξεις *der Gehalt* (=περιεχόμενο) και *das Gehalt* (=μισθός).

⁶⁶ Στην πραγματικότητα.

τους (ακριβώς όπως μετράται, ζυγίζεται κλπ. η ποσότητά τους)· 2ον ότι, εάν διαφορετικά είδη εμπορευμάτων δύνανται να υποκαταστήσουν το ένα το άλλο στην ίδια χρήση, προτιμάται τούτο ή εκείνο το εμπόρευμα κλπ., κλπ.}.

Στα γοτθικά [υπάρχει] μία μόνον λέξη για *Wert* (=αξία) και *Würde* (=κύρος): *vairths*, τιμή⁶⁷, {τιμάω⁶⁸ - εκτιμώ (*schätzen*), που σημαίνει: υπολογίζω⁶⁹. (προσδι)ορίζω την τιμή ή την αξία· αποτιμώ· μεταφ[ορικά] τιμώ, εκτιμώ [κάτι ή κάποιον ως άξιον], έχω [κάτι ή κάποιον] σε εκτίμηση, αποδίδω [σε κάτι ή κάποιον] διάκριση. Τιμή⁷⁰ —εκτίμηση (*Schätzung*), ως εκ τούτου: (Προσδι)ορισμός της αξίας ή τιμής, επικόλληση τιμής σε εμπόρευμα. Κατόπιν: *Εκτίμη[ση της αξίας]*, επίσης *αξία*, *κι ακόμη τιμή* (Ηρόδοτος, Πλάτων), *αι τιμαί*⁷¹ — στον Δημοσθ[ένη] *δαπάνες*. Κατόπιν: *Εκτίμηση*, *τιμή*, σεβασμός, τιμητική θέση, τιμητικό αξίωμα κλπ., *Ελληνογερμανικό Λεξικό του Rost* }.

Αξία, τιμή ([Δες] *Schulze, Glossar*) γοτθικά: *vairths*, επιθ., *άξιος, ικανός*⁷².

στην αρχαία γλώσσα των βόρειων λαών: *verdhr*, *άξιος*, *verdhr*, *αξία*, *τιμή*· αγγλοσ[αξωνικά]: *veordh*, *vurdh*· αγγ[λικά]: *worth*, επιθ. και ουσιαστ. *Wert* και *Würde*.

“μεσαιωνική υψηλή γερμανική: *wert*, γεν. *werdes*, επιθ. *dignus*⁷³ κι επίσης *pfennincwert*.

-*wert*, γεν. *werdes*, *αξία*, *κύρος*, *μεγαλοπρέπεια*, *aestimatio*⁷⁴.

⁶⁷ Ελληνικά στο πρωτότυπο.

⁶⁸ Ελληνικά στο πρωτότυπο.

⁶⁹ Στο πρωτότυπο: *anschlagen*, που σημαίνει, μεταξύ άλλων, υπολογίζω αλλά και επικολλώ τιμή εμπορεύματος.

⁷⁰ Ελληνικά στο πρωτότυπο.

⁷¹ Ελληνικά στο πρωτότυπο.

⁷² Και οι δύο λέξεις ελληνικά στο πρωτότυπο.

⁷³ αξιοσέβαστος, αξιότιμος, άξιος, προσήκων.

⁷⁴ Εκτίμηση (της αξίας μιας περιουσίας, της αξίας ενός διαφιλονικούμενου αντικειμένου, της τιμής ενός αγαθού. Κι επίσης, στον πληθυντικό, τα αγαθά που παίρνει ο δανειστής από τον οφειλέτη αντί του οφειλόμενου ποσού.

Εμπόρευμα ορισμένης αξίας, π.χ. *pferwert* (=αξίας ενός πφένιχ), *pennyworth* (=αξίας μιας πένας)

-*werde*: *meritum*⁷⁵, *aestimatio*, *dignitas*⁷⁶, σύσταση από υλικό αξίας". (Ziemann, "Mittelh[och]d[eutsches] Wörterbuch").

Αξία (*Wert*) και κύρος (*Würde*) συναρτώνται λοιπόν στενότατα, όσον αφορά τόσο την ετυμολογία όσο και τη σημασία. Αυτό που συσκοτίζει το πράγμα είναι ο χρησιμοποιούμενος στη νέα υψηλή γερμανική μη οργανικός (λανθασμένος) τρόπος κλίσης της λέξης *Wert*: *Werth*, *Werthes* αντί *Werdes*, διότι στο γοθθ[ικό] *th* αντιστοιχεί στην υψηλή γερμανική *d*, όχι *th=t*, και αυτό συμβαίνει και στη μεσαιωνική υψηλή γερμανική (*wert*, γεν. *werdes*, στο ίδιο). Σύμφωνα με τον κανόνα της μεσαιωνικής υψηλής γερμανικής θα έπρεπε το *d* στο τέλος της λέξης να γίνει *t*, δηλ. *wert* αντί *werd*, ωστόσο γεν. *werdes*.

Όλ' αυτά έχουν όμως ακριβώς τόσο πολύ ή τόσο λίγο να κάνουν με την οικονομική κατηγορία "Wert" όσο και με τη χημική αξία των χημικών στοιχείων (ατομικότητα⁷⁷) ή με τα χημικά ισοδύναμα (*Äquivalenten*)⁷⁸ ή ισάξια (*Gleichwerten*) (βάση ενώσεων των χημικών στοιχείων)⁷⁹.

Περαιτέρω πρέπει να σημειώσουμε, ότι ακόμη και σ' αυτήν τη γλωσσική αναφορά —όταν από την αρχική ταυτότητα των *Würde* και *Wert* έπεται αφ' εαυτού, ως εκ της φύσεως του

⁷⁵ Μεταξύ άλλων, στην ποίηση: σημασία ή αξία ενός πράγματος.

⁷⁶ *dignitas* είναι η αντιστοιχούσα στο επίθετο *dignus* ιδιότητα ή κατάσταση.

⁷⁷ Ο όρος ατομικότητα (*Atomigkeit*), τον οποίο χρησιμοποιεί εδώ ο Marx αντί του ορθού *Wertigkeit* (=σθένος χημικού στοιχείου), εισήχθη στα μέσα του περασμένου αιώνα από τον Kekule.

⁷⁸ *Äquivalent* σημαίνει κυριολεκτικά: ίσης αξίας, ισάξιον.

⁷⁹ Οι παραπάνω όροι χρησιμοποιήθηκαν κατά τις πρώτες προσπάθειες συστηματοποίησης των χημικών στοιχείων και των ενώσεών τους και αντικαταστάθηκαν με την ανάπτυξη της επιστήμης της χημείας από άλλους όρους με πιο διαφοροποιημένο περιεχόμενο. Έτσι π.χ. ο όρος *Wertigkeit* αντικαταστάθηκε αργότερα από τον όρο *Oxidationszahl* (=βαθμός οξειδώσεως).

πράγματος, ότι αυτή η λέξη αναφερόταν και σε πράγματα, [σε] προϊόντα εργασίας στη φυσική τους μορφή— αυτή [δηλ. η λέξη Würde ή Wert] μεταφέρθηκε αργότερα αμετάβλητη άμεσα εις τις τιμές, δηλ. εις την αξία στην ανεπτυγμένη αξιακή μορφή της, τουτέστιν εις την ανταλλακτική αξία, γεγονός που λίγο έχει να κάνει με το πράγμα αν αναλογιστεί κανείς ότι η ίδια αυτή λέξη εξακολουθούσε να χρησιμοποιείται και για κύρος, αξιοπρέπεια, σοβαρότητα εν γένει (Würde im allgemeinen), για τιμητικό αξίωμα κλπ. Άρα εδώ καμιά διάκριση μεταξύ αξίας χρήσης και αξίας.

Ας έλθουμε τώρα στον εγγυητή του *vir obscurus*, στον *Rodbertus* {το άρθρο του οποίου μπορεί να δει κανείς στην *Tübinger Zeitschrift*}. Αυτό που παραθέτει ο *vir obscurus* από τον *Rodbertus* είναι το εξής:

Στο κείμενο της σελ. 48 [διαβάζουμε]:

“Υπάρχει ένα μόνον είδος αξίας και αυτό είναι η αξία χρήσης. Αυτή είναι ή ατομική αξία χρήσης ή κοινωνική αξία χρήσης. Η πρώτη στέκει απέναντι στο άτομο και στις ανάγκες του, χωρίς να λαμβάνεται καθόλου υπόψη η κοινωνική οργάνωση”.

{Αυτό ήδη [είναι] βλακεία (σύγκρινε το “Κεφάλαιο”, σελ. 171), όπου ωστόσο έχει λεχθεί: ότι η διαδικασία εργασίας ως σκόπιμη δραστηριότητα για την παραγωγή αξιών χρήσης κλπ. “είναι στον ίδιο βαθμό κοινή σε όλες τις κοινωνικές μορφές της” (της ανθρώπινης ζωής) και “ανεξάρτητα από καθεμιά από αυτές” [i]}⁸⁰. Πρώτον απέναντι στο άτομο δεν στέκει η λέξη “αξία χρήσης”, αλλά συγκεκριμένες αξίες χρήσης, και το ποιες απ’ αυτές “στέκουν απέναντί του” (σ’ αυτούς τους ανθρώπους το καθετί “στέκει” (“steht”): το καθετί είναι “το της κοινωνικής του κατάστασης και κοινωνικής του τάξης” (“ständisch”)⁸¹) εξαρτάται

⁸⁰ K. Marx, *Das Kapital*, Bd. I, MEW Bd. 23, σελ. 198.

⁸¹ Δύσκολα αποδιδόμενο λογοπαίγνιο με τις λέξεις *steht* και *ständisch*.

πλήρως από τη βαθμίδα της κοινωνικής διαδικασίας παραγωγής, αντιστοιχεί επομένως και σε “μια κοινωνική οργάνωση”. Εάν όμως ο Rodbertus θέλει απλώς να πει το τετριμμένο ότι η αξία χρήσης, η οποία στέκει πράγματι ως αντικείμενο χρήσης απέναντι στο άτομο, στέκει απέναντι σ’ αυτό ως ατομική αξία χρήσης για αυτό το άτομο, τότε αυτό είναι μια τετριμμένη ταυτολογία ή είναι εσφαλμένο, επειδή, για να μη μιλήσουμε για τέτοια πράγματα όπως ρύζι, αραβόσιτος ή σιτάρι ή για να μη μιλήσουμε για κρέας {το οποίο απέναντι σ’ έναν ινδουιστή δεν στέκεται ως μέσο διατροφής}, η ανάγκη ενός τίτλου καθηγητή ή μυστικοσύμβουλου ή ενός παράσημου είναι σ’ ένα άτομο δυνατή μόνον σε μια σαφώς ορισμένη “κοινωνική οργάνωση”.)

“Η δεύτερη είναι η αξία χρήσης, την οποία έχει ένας από πολλούς ατομικούς οργανισμούς (ή άτομα) αποτελούμενος κοινωνικός οργανισμός” (σελ. 48, κείμενο)⁸².

Ωραία γερμανικά! Πρόκειται εδώ για “αξία χρήσης” του “κοινωνικού οργανισμού” ή για μια ευρισκόμενη στην κατοχή ενός “κοινωνικού οργανισμού” αξία χρήσης {όπως π.χ. γη στις πρωτόγονες κοινότητες}, ή για την ορισμένη “κοινωνική” μορφή της αξίας χρήσης σε έναν κοινωνικό οργανισμό, όπως π.χ. εκεί, όπου η εμπορευματική παραγωγή είναι το κυρίαρχο στοιχείο, η αξία χρήσης, την οποία δίνει ένας παραγωγός, είναι αναγκαστικά “αξία χρήσης για άλλους” και μ’ αυτό το νόημα “κοινωνική αξία χρήσης”; Ας μην το ψιλοκοσκινίσουμε.

Πάμε λοιπόν στην άλλη πρόταση του Φάουστ⁸³ του Wagner.

“Η ανταλλακτική αξία είναι απλώς το ιστορικό ένδυμα και η ιστορική προσθήκη⁸⁴ της κοινωνικής αξίας χρήσης της προερχόμε-

⁸² Πρόκειται για χωρίο του Rodbertus που παρατίθεται από τον Wagner.

⁸³ Η λέξη έχει εδώ το νόημα του πολυσπούδαχτου δασκάλου και σημαίνει τον Rodbertus ως το δάσκαλο του Wagner.

⁸⁴ Στο πρωτότυπο: der historische Um- und Anhang. Umhang σημαίνει επενδύτης, επώμιον, σάλι.

νης από μια ορισμένη ιστορική περίοδο. Θέτοντας κάποιος απέναντι στην αξία χρήσης μία ανταλλακτική αξία ως λογική αντίθεση, θέτει προς μια λογική μια ιστορική έννοια σε λογική αντίθεση, πράγμα που λογικά δεν γίνεται” (σελ. 48, σημ. 4). “Αυτό είναι”, πανηγυρίζει *ibidem*⁸⁵ ο Wagnerus, “αυτό είναι απολύτως ορθό!”

Ποιος είναι ο “κάποιος” που το διαπράττει αυτό; Ότι ο Rodbertus εννοεί εμένα είναι βέβαιο, διότι κατά τον R. Meyer, το παραπαίδι του, έχει γράψει ένα “μεγάλο ογκώδες χειρόγραφο” κατά του “Κεφαλαίου”. Ποιος θέτει σε λογική αντίφαση; Ο κύριος Rodbertus, για τον οποίο “αξία χρήσης” και “ανταλλακτική αξία” είναι και τα δύο εκ φύσεως σκέτες “έννοιες”. Στην πραγματικότητα διατρέχει σε κάθε τιμοκατάλογο κάθε είδος εμπορεύματος αυτήν τη μη λογική διαδικασία, δηλ. ως αγαθό, αξία χρήσης, ως βαμβάκι, νήμα, σίδηρος, σιτάρι κλπ. να διαφέρει από τα άλλα είδη εμπορευμάτων, να παριστά ένα από τα άλλα *totum coelo*⁸⁶ ποιοτικά διαφορετικό “αγαθό”, αλλά συγχρόνως να παριστά την τιμή του ως ποιοτικώς ταυτόν αλλά ποσοτικώς διαφορετικόν ταυτής ουσίας. Παρουσιάζεται στη φυσική του μορφή σε αυτόν, ο οποίος το χρειάζεται, και στην απ’ αυτήν τη μορφή παντελώς διαφορετική, μ’ όλα τ’ άλλα εμπορεύματα “κοινή” αξιακή μορφή καθώς και ως ανταλλακτική αξία. Πρόκειται εδώ για μια “λογική” αντίθεση μόνον για τον Rodbertus και τους συγγενικούς του καθηγητικούς γραμματοδιδασκάλους, οι οποίοι εκκινούν από την “έννοια” αξία, όχι από το “κοινωνικό πράγμα”, το “εμπόρευμα”, και βάζουν αυτή την έννοια να διασπά εαυτήν εν εαυτή (να αναδιπλασιάζεται) και κατόπιν ερίζουν για το ποιο από τα δύο κλώσματα του νου τους είναι ο αληθής Ιακώβ!

Όμως στο σκοτεινό φόντο των πομπωδών φληναφημάτων βρίσκεται απλώς η αθάνατη ανακάλυψη ότι σε όλες τις καταστάσεις ο άνθρωπος αναγκαστικά τρώει, πίνει κλπ. {δεν μπορεί να

⁸⁵ Ως βιβλιογραφική αναφορά που σημαίνει “στην ίδια παραπάνω σελίδα του ίδιου παραπάνω γραπτού”.

⁸⁶ Από κάθε άποψη.

συνεχίσει κανείς: ντύνεται, έχει μαχαίρι και πιρούνι ή κρεβάτια και κατοικίες, διότι αυτό δεν συμβαίνει *υπό όλες τις καταστάσεις*)· εν συντομία, ότι σ' όλες τις καταστάσεις αναγκαστικά βρίσκει εξωτερικά πράγματα για την ικανοποίηση των αναγκών του έτοιμα στη φύση και τα ιδιοποιείται ή κατασκευάζει για τον εαυτό του από αυτά που βρίσκει στη φύση τέτοια πράγματα· σ' αυτές τις πραγματικές του ενέργειες φέρεται λοιπόν εμπρόκτως πάντα προς ορισμένα εξωτερικά πράγματα ως “αξίες χρήσης”, τουτέστιν τα μεταχειρίζεται πάντα ως αντικείμενα για δική του χρήση· γι' αυτό κατά τον Rodbertus η αξία χρήσης είναι μια “λογική” έννοια· δηλ., επειδή ο άνθρωπος αναγκαστικά αναπνέει, η “αναπνοή” είναι μια “λόγική” έννοια, αλλά επ' ουδενί μια “φυσιολογική”. Ολόκληρη η ρηχότητα του Rodbertus προβάλλει όμως στην αντίθεσή του μεταξύ “λογικής” και “ιστορικής” έννοιας! Νοεί την “αξία” (την οικονομική, εν αντιθέσει προς την αξία χρήσης του εμπορεύματος) μόνον στη μορφή εμφάνισής της, στην *ανταλλακτική αξία*, και επειδή τούτη εμφανίζεται μόνον όπου τουλάχιστον κάποιο μέρος των προϊόντων της εργασίας, τα αντικείμενα χρήσης, λειτουργούν ως “εμπορεύματα”, πράγμα όμως που δεν συμβαίνει εξαρχής αλλά για πρώτη φορά σε μια ορισμένη περίοδο της κοινωνικής ανάπτυξης, δηλ. σε μια ορισμένη βαθμίδα της ιστορικής εξέλιξης, η *ανταλλακτική αξία* είναι μια “ιστορική” έννοια. Εάν ο Rodbertus είχε —θα πω παρακάτω γιατί δεν το είδε— αναλύσει περαιτέρω την ανταλλακτική αξία των εμπορευμάτων —διότι αυτή υπάρχει μόνον, όπου το *εμπόρευμα* βρίσκεται στον πληθυντικό, όπου υπάρχουν διαφορετικά είδη εμπορευμάτων—, τότε θα είχε βρει περαιτέρω ότι εδώ το πράγμα, η “αξία χρήσης”, ισχύει ως σκέτη *εξαντικειμενίκευση* ανθρώπινης εργασίας, ως *ξόδεμα όμοιας ανθρώπινης εργασιακής δύναμης*, και ότι ως εκ τούτου αυτό το περιεχόμενο έχει εκφραστεί ως *πραγμώδης* χαρακτήρας του *πράγματος*, ως [χαρακτήρας], ο οποίος προσήκει σ' αυτό το ίδιο ως πράγμα, καίτοι αυτό το πραγμώδες δεν εμφανίζεται στη φυσική του μορφή

{πράγμα όμως που καθιστά αναγκαία μια ιδιαίτερη αξιακή μορφή}. Θα είχε βρει λοιπόν ότι η “αξία” του εμπορεύματος εκφράζει σε μια ιστορικά ανεπτυγμένη μορφή μόνον αυτό που υπάρχει επίσης και σε άλλες ιστορικές μορφές κοινωνίας, καίτοι σε άλλη μορφή, συγκεκριμένα [ως] κοινωνικός χαρακτήρας της εργασίας, στο βαθμό που αυτή υπάρχει ως ξόδεμα “κοινωνικής” εργασιακής δύναμης. Αν όμως έτσι “η αξία” ενός εμπορεύματος είναι μόνον μια ορισμένη ιστορική μορφή κάποιου πράγματος, το οποίο υπάρχει σ’ όλες τις μορφές κοινωνίας, τότε αυτό ισχύει και για την “κοινωνική αξία χρήσης”, όπως χαρακτηρίζει [ο Rodbertus] την “αξία χρήσης”. Ο κύριος Rodbertus έχει το μέτρο του μεγέθους της αξίας από τον Ricardo· αλλά εξίσου ελάχιστα, όσο και ο Ricardo, έχει διερευνήσει ή κατανοήσει την ίδια την ουσία της αξίας· π.χ. ο “κοινοτικός” χαρακτήρας της [διαδικασίας εργασίας] στην πρωτόγονη κοινότητα ως κοινοτικός οργανισμός των ομοειδών εργασιακών δυνάμεων και αυτός της εργασίας τους, τουτέστιν του ξοδέματος αυτών των δυνάμεων.

Καθετί επιπλέον για τις ανοησίες που λέει ο Wagner επ’ ευκαιρία αυτού του ζητήματος είναι περιττό.

Μέτρο του μεγέθους της αξίας. Εδώ ο κύριος Wagner με ενσωματώνει, βρίσκει όμως προς λύπην του ότι έχω “εξαλείψει” την “εργασία προς σχηματισμόν κεφαλαίου” (σελ. 58, σημ. 7).

“Σε μια μέσω κοινωνικών οργάνων ρυθμιζόμενη συναλλαγή ο καθορισμός των διοικητικά καθοριζόμενων αξιών ή, αντιστοίχως, των διοικητικά καθοριζόμενων τιμών πρέπει να γίνεται λαμβανομένου στον οφειλόμενο βαθμό υπόψη αυτού του στοιχείου κόστους {έτσι ονομάζει το εξοδευθέν κλπ. στην παραγωγή ποσόν εργασιακής δύναμης}, όπως γινόταν παλιότερα κατ’ αρχήν και με τις από την εξουσία και τις συντεχνίες επιβαλλόμενες τιμές και όπως οφείλει να γίνεται και πάλι σ’ ένα πιθανό νέο σύστημα διατίμησης” {σ’ ένα σοσιαλιστικό! εννοεί}. “Στην ελεύθερη συναλλαγή όμως τα

κόστη δεν είναι ο αποκλειστικός προσδιοριστικός παράγων⁸⁷ των ανταλλακτικών αξιών και των τιμών και δεν δύναται να είναι σε καμιά νοητή κοινωνική⁸⁸ κατάσταση. Διότι ανεξάρτητα από τα κόστη εμφανίζονται αναγκαστικά πάντοτε διακυμάνσεις των αξιών χρήσης και της χρείας⁸⁹; η επίδραση των οποίων στην ανταλλακτική αξία και στις τιμές (ελεύθερα διαπραγματεύσιμες καθώς και διοικητικά καθοριζόμενες τιμές) τροποποιεί μετά και αναγκαστικά πρέπει να τροποποιεί την επίδραση του κόστους” κλπ. (σελ. 58, 59). “Την” {συγκεκριμένα: αυτήν εδώ!} “οξύνου διόρθωση της σοσιαλιστικής θεωρίας της αξίας ... οφείλουμε (!) στον Schaffle”, ο οποίος λέει [στο] “*Soc[ialer] Körper*” III, σελ. 278: “Σε κανένα είδος επηρεασμού των αναγκών και των διαφόρων ειδών της παραγωγής δεν είναι δυνατόν να αποφευχθεί⁹⁰ να παραμένουν όλες οι ανάγκες ποιοτικά και ποσοτικά σε ισορροπία με τα διάφορα είδη της παραγωγής αντιστοίχως. Αν όμως έτσι έχει το πράγμα, τότε δεν είναι δυνατόν οι κοινωνικοί λόγοι του κόστους κάθε εμπορεύματος προς εκείνο κάθε άλλου εμπορεύματος να ισχύουν συγχρόνως αναλογικά και ως κοινωνικοί λόγοι των [αντίστοιχων] αξιών χρήσης⁹¹” (σελ. 59, σημ. 9).

Το ότι αυτό καταλήγει απλά στην κοινοτοπία της ανόδου και της πτώσης των τιμών αγοράς πάνω ή κάτω από την αξία και στην προϋπόθεση ότι στο “μαρξικό κοινωνικό κράτος” αποφασιστικής σημασίας είναι η για την αστική κοινωνία αναπτυχθείσα θεωρία της αξίας του Marx —αυτό το μαρτυρεί το φληνάφημα του W[agner]:

“Αυτές” (οι τιμές) “αποκλίνουν κατά καιρούς λιγότερο ή

⁸⁷ Στο πρωτότυπο Bestimmungsgrund αντί του ορθού Bestimmgrund.

⁸⁸ Στο πρωτότυπο sozialen αντί του ορθού gesellschaftlichen.

⁸⁹ Στο πρωτότυπο Bedürfnisschwankungen αντί του ορθού Bedarfsschwankungen.

⁹⁰ Στο πρωτότυπο: vermeiden (=αποφεύγω). Το ορθό είναι μάλλον: erreichen (=επιτυγχάνω)

⁹¹ Εννοεί όχι αξίες χρήσης, αλλά τις χρησιμότητές τους.

περισσότερο απ' αυτά" {από τα κόστη}, "ανέρχονται για τα αγαθά, η αξία χρήσης"⁹² των οποίων έγινε μεγαλύτερη, μειούνται για εκείνα, η αξία χρήσης των οποίων έγινε μικρότερη. Μόνον μακροπρόθεσμα θα μπορέσουν τα κόστη να ισχύσουν ως αποφασιστικής σημασίας ρυθμιστής" κλπ. (σελ. 59).

Δίκαιον. Για τη φαντασία του *vir obscurus* πάνω στην οικονομικά δημιουργική επίδραση του *δικαίου* αρκεί μία φράση, καίτοι αυτός πλατιάζει ξανά και ξανά με την παράλογη άποψη που περιέχεται σ' αυτήν:

"Η οικονομική μονάδα έχει επικεφαλής, ως όργανο της τεχνικής και οικονομικής δραστηριότητάς της..., ένα πρόσωπο ως δικαϊκό και οικονομικό υποκείμενο. Δεν είναι όμως ένα καθαρά οικονομικό φαινόμενο, αλλά εξαρτάται συγχρόνως από τη διαμόρφωση του *δικαίου*. Διότι αυτό καθορίζει ποιος ισχύει ως πρόσωπο κι έτσι κατόπιν ποιος μπορεί να είναι επικεφαλής μιας οικονομικής μονάδας" κλπ. (σελ. 65).

Σύστημα επικοινωνίας και μεταφορών (σελ. 75-76) σελ. 80 (σημείωση).

Από τη σελ. 82: όπου η "μεταβολή στα (φυσικά) συστατικά στοιχεία της μάζας των αγαθών" {μιας οικονομίας, άλλως βαπτισμένη από τον Wagner "μεταβολή των αγαθών", ανακηρύσσεται σε "κοινωνικό μεταβολισμό" του Schäffle —[είναι] τουλάχιστον μια περίπτωση αυτού του "κοινωνικού μεταβολισμού" του Schäffle· εγώ όμως έχω χρησιμοποιήσει τη λέξη και για τη "φυσική" διαδικασία παραγωγής ως μεταβολισμό μεταξύ ανθρώπου και φύσης} είναι δανεισμένη από εμένα εκεί που ο μεταβολισμός εμφανίζεται πρώτα στην ανάλυση του E - X - E και των επισχέσεων της μεταβολής της μορφής, [οι οποίες] αργότερα χαρακτηρίζονται και ως επισχέσεις του μεταβολισμού.

Επιπλέον ό,τι λέει ο κύριος Wagner για την "εσωτερική μεταβολή" των σε ένα κλάδο παραγωγής (σ' αυτόν [δηλ. στον

⁹² Εννοεί όχι την αξία χρήσης αλλά τη χρησιμότητα.

Wagner]: σε μια οικονομική μονάδα) ευρισκόμενων αγαθών, εν μέρει αναφορικά με την “αξία χρήσης” τους, εν μέρει αναφορικά με την “αξία” τους, το έχω πραγματευθεί κι αυτό κατά την ανάλυση της πρώτης φάσης του $E - X - E$, συγκεκριμένα [της φάσης] $E - X$, στο παράδειγμα του λινούφαντή (“Κεφάλαιο”, σελ. 85, 86/87), όπου εν κατακλείδι γράφω: “Οι εμπορευματοκάτοχοί μας ανακαλύπτουν ως εκ τούτου ότι ο ίδιος καταμερισμός της εργασίας, ο οποίος τους κάνει ανεξάρτητους ιδιωτικούς παραγωγούς, ανεξαρτητοποιεί την κοινωνική διαδικασία παραγωγής και τις σχέσεις τους εντός αυτής της διαδικασίας απ’ αυτούς τους ίδιους, ότι η αμοιβαία ανεξαρτησία των προσώπων ολοκληρώνεται σε ένα σύστημα ολόπλευρης εξάρτησης από τα πράγματα” (“Κεφάλαιο”, σελ. 87)⁹³.

Οι συμφωνίες⁹⁴ για την δια της συναλλαγής απόκτηση των αγαθών. Εδώ ο άνδρας του σκότους (vir obscurus) αναποδογυρίζει δικό μου και δικό του. Κατ’ αυτόν υπάρχει πρώτα το δίκαιον και μετά η συναλλαγή· στην πραγματικότητα γίνεται το αντίστροφο: πρώτα έχουμε *συναλλαγή* και μετά αναπτύσσεται από αυτήν μια *τάξη δικαίου*. Κατά την ανάλυση της κυκλοφορίας των εμπορευμάτων εξέθεσα ότι στον ανεπτυγμένο αντιπραγματισμό οι ανταλλάσσοντες αναγνωρίζουν άρρητα ο ένας τον άλλον ως ίσα πρόσωπα και ιδιοκτήτες των αντίστοιχων αγαθών που έχουν ν’ ανταλλάξουν· αυτό το *κάνουν* ήδη ενώ προσφέρουν ο ένας στον άλλο τα αγαθά τους και καταλήγουν σε συναλλαγή. Αυτή η πρώτη δια της ανταλλαγής και στην ίδια την ανταλλαγή εκπηγάζουσα *έμπρακτη* σχέση αποκτά αργότερα *δικαιϊκή μορφή* στη συμφωνία⁹⁵ κλπ.· όμως αυτή η μορφή δεν δημιουργεί ούτε το περιεχόμενό της, την ανταλλαγή, ούτε την σ’ αυτήν *υφιστάμενη σχέση των*

⁹³ Δες Karl Marx, Das Kapital, Bd. I, MEW Bd. 23, σελ. 120-122.

⁹⁴ Με το νόημα της δικαϊκής πράξης, δηλ. του συμφωνητικού ή συμβολαίου.

⁹⁵ Με το νόημα της δικαϊκής πράξης, δηλ. του συμφωνητικού ή συμβολαίου.

προσώπων μεταξύ των, αλλά vice versa⁹⁶. Αντίθετα στον Wagner:

“Αυτή η απόκτηση” {των αγαθών δια της συναλλαγής} “προϋποθέτει κατ’ ανάγκη μια ορισμένη δικαϊκή τάξη, βάσει της οποίας” (!) “διεκπεραιούνται οι συναλλαγές” κλπ. (σελ. 84).

Πίστη. Ο Wagner, αντί να δώσει την εξέλιξη του χρήματος ως μέσου πληρωμής, ανάγει τη διαδικασία κυκλοφορίας, στο βαθμό που αυτή διεκπεραιούται έτσι που τα δύο ισοδύναμα δεν στέκουν το ένα απέναντι στο άλλο ταυτόχρονα στη μορφή E – X, αμέσως σε “πιστωτική δραστηριότητα” (σελ. 85 κ.ε.), όπου εδώ “προσδένει” και το ότι αυτή συχνά συνδέεται με πληρωμή “τόκου”· του χρησιμεύει επίσης για να εκδώσει το “δείχνω εμπιστοσύνη” κι έτσι την “εμπιστοσύνη” ως τη βάση της “πίστης”.

Για τη νομική περι “περιουσίας” αντίληψη του Puchta κλπ., σύμφωνα με την οποία ανήκουν και χρέη ως αρνητικά συστατικά μέρη σ’ αυτήν (σελ. 86, σημ. 8).

Πίστη είναι “καταναλωτική πίστη” ή “παραγωγική πίστη” (σελ. 86). Η πρώτη⁹⁷ κυριαρχεί σε χαμηλότερες, η τελευταία⁹⁸ σε “υψηλότερες” πολιτισμικές βαθμίδες.

Για τα αίτια υπερχρέωσης {αίτια της εξαθλίωσης (Pauperismus): διακυμάνσεις της εισοδείας, στρατιωτική θητεία, ανταγωνισμός των σκλάβων} στην αρχαία Ρώμη (Jhering, 3η έκδοση, σελ. 234, II, 2. “Geist des römischen Rechts”).

Σύμφωνα με τον κύριο Wagner σε “χαμηλότερες βαθμίδες” κυριαρχεί “καταναλωτική πίστη” μεταξύ των “κατώτερων πιεσμένων από την ανάγκη” και των “άνωτερων σπάταλων” τάξεων. In fact⁹⁹: Σε Αγγλία, Αμερική η “καταναλωτική πίστη” κυριαρχεί γενικά με τη δημιουργία του συστήματος τραπεζών καταθέσεων!

⁹⁶ Αντιστρόφως.

⁹⁷ Στο πρωτότυπο Letzterer αντί του ορθού Ersterer.

⁹⁸ Στο πρωτότυπο Ersterer αντί του ορθού letzterer.

⁹⁹ Πράγματι.

“Συγκεκριμένα η παραγωγική πίστη... αποδεικνύεται οικονομικός συντελεστής της βασιζόμενης σε ιδιωτική ιδιοκτησία στη γη και στα κινητά κεφάλαια, τον ελεύθερο ανταγωνισμό επιτρέπουσας εθνικής οικονομίας. Συνδέεται με την κατοχή περιουσίας, όχι με την περιουσία ως καθαρά οικονομική κατηγορία”, ως εκ τούτου είναι “ιστορικοδικαϊκή κατηγορία” (!) (σελ. 87).

Εξάρτηση της οικονομικής μονάδας και της περιουσίας από τις επιδράσεις του εξωτερικού κόσμου, ιδιαιτ[έρως] από την επίδραση της οικονομικής συγκυρίας της εθνικής οικονομίας.

1ον. *Μεταβολές στην αξία χρήσης:* βελτιώνονται [οι αξίες χρήσης] σε μερικές περιπτώσεις με την πάροδο του χρόνου, ως όρο ορισμένων φυσικών διαδικασιών (κρασί, πούρα, βιολιά κλπ.).

“Χειροτερεύουν οι περισσότερες από αυτές... διαλύονται στα υλικά συστατικά στοιχεία τους, τυχαία συμβάντα κάθε είδους”. Αντιστοιχεί “μεταβολή” της ανταλλακτικής αξίας προς την ίδια κατεύθυνση. “Αύξηση της αξίας” ή “μείωση της αξίας” (σελ. 96, 97). Δες τα σχετικά με το ενοικιαστήριο συμβόλαιο στο Βερολίνο (σελ. 97, σημ. 2).

2ον. *Μεταβληθείσα ανθρώπινη γνώση των ιδιοτήτων των αγαθών:* δι’ αυτού “αύξηση περιουσίας” στη θετική περίπτωση¹⁰⁰ {Χρησιμοποίηση του γαιάνθρακα για την τήξη του σιδήρου στην Αγγλία γύρω στα 1620, όταν η μείωση των δασών απειλούσε ήδη την περαιτέρω ύπαρξη των χυτηρίων· χημικές ανακαλύψεις, όπως του ιωδίου (χρησιμοποίηση των ιωδιούχων αλιπηγών). Φωσφορίτης ως λίπασμα. Ανθρακίτης ως θερμαντική ύλη. Ύλες για το φωτισμό με γκάζι, για φωτογραφίες. Ανακάλυψη χρωστικών και θεραπευτικών ουσιών. Γουταπέρακα, καουτσούκ. Φυτικό ελεφαντοστόν (από *phytelephas macrocarpa*¹⁰¹).

¹⁰⁰ Δηλ. στην περίπτωση που αυξηθεί η ανθρώπινη γνώση προς όφελος αυτών που την χρησιμοποιούν στην οικονομία.

¹⁰¹ Νοτιοαμερικανικός φοίνικας.

Κρεόσωτον¹⁰². Κεριά παραφίνης. Χρησιμοποίηση της ασφάλτου, των πευκοβελονών (μαλλί του δάσους), των αερίων της υψικαμίνου, πίσσα γαιάνθρακα για την παρασκευή ανιλίνης, μάλλινα ράκη, πριονίδια κλπ. κλπ.). Στην αρνητική περίπτωση μείωση της χρησιμότητας και ως εκ τούτου της αξίας (όπως μετά την ανακάλυψη τριχινών στο χοιρινό κρέας, δηλητηριωδών ουσιών σε χρώματα, φυτά κλπ.) (σελ. 97, 98). Ανακαλύψεις ορυκτών προϊόντων στο έδαφος, νέων χρήσιμων ιδιοτήτων σε προϊόντα του [εδάφους], ανακάλυψη νέων δυνατοτήτων χρησιμοποίησης αυτών των προϊόντων αυξάνει την περιουσία του ιδιοκτήτη της γης (σελ. 98).

3ον. Οικονομική συγκυρία.

Επίδραση όλων των εξωτερικών “συνθηκών”, οι οποίες καθορίζουν μαζί με άλλους παράγοντες ουσιωδώς... την παραγωγή των αγαθών για τη συναλλαγή, τη ζήτησή τους και τις πωλήσεις τους”... ως εκ τούτου την “ανταλλακτική αξία” τους, και αυτήν “του μεμονωμένου ήδη έτοιμου αγαθού... τελειώς ανεξάρτητα ή κατά το μάλλον ανεξάρτητα” από το “οικονομικό υποκείμενο” “ή, αντιστοίχως, τον ιδιοκτήτη” (σελ. 98). Η οικονομική συγκυρία γίνεται “αποφασιστικής σημασίας παράγων” στο “σύστημα του ελεύθερου ανταγωνισμού” (σελ. 99). Εδώ ο ένας κερδίζει —“μέσω της αρχής της ιδιωτικής ιδιοκτησίας”— “αυτό, για το οποίο δεν έκανε κάτι για να το αξίζει”, κι έτσι ο άλλος υφίσταται “ζημιές”, για τις οποίες δεν φταίει οικονομικά”.

Για κερδοσκοπία (σημ. 10, σελ. 101). Τιμές κατοικιών (σελ. 102, σημ. 11). Βιομηχανία άνθρακος και σιδήρου (σελ. 102, σημ. 12). Πολυάριθμες μεταβολές της τεχνικής μειώνουν τις αξίες των προϊόντων της βιομηχανίας, όπως των εργαλείων παραγωγής (σελ. 102, 103).

Σε “όσον αφορά τον πληθυσμό και την ευημερία αναπτυσσόμενες εθνικές οικονομίες ... οι ευνοϊκές δυνατότητες, καίτοι με

¹⁰² Υγρό, προϊόν απόσταξης της πίσσας, κατ’ εξοχήν μέσον απολύμανσης.

ορισμένες χρονικές και τοπικές οπισθοδρομήσεις και διακυμάνσεις,... *υπερισχύουν...* για τους *γαιοκτήμονες*, ιδιαι[τέρως] για τους *ιδιοκτήτες γης σε πόλεις (σε μεγάλες πόλεις)*” (σελ. 102).

“Έτσι η οικονομική συγκυρία βεβαίως και δίνει ιδιαιτέρως στο γαιοκτήμονα κέρδη” (σελ. 103). “Αυτά καθώς και τα περισσότερα άλλα κέρδη από αύξηση της αξίας που οφείλεται την οικονομική συγκυρία... [είναι] *μόνον καθαρά κέρδη τυχερού παιχνιδιού*”, στα οποία αντιστοιχούν “*ζημίες τυχερού παιχνιδιού*” (σελ. 103).

Ditto¹⁰³ για “*εμπόριο σιτηρών*” (σελ. 103, σημ. 15).

Έτσι πρέπει “να παραδεχθούμε ανοιχτά:... η οικονομική κατάσταση του ατόμου ή της οικογένειας” είναι “*ουσιωδώς προϊόν και της οικονομικής συγκυρίας*” και αυτό “*αποδυναμώνει αναγκαστικά τη σημασία της προσωπικής οικονομικής υπευθυνότητας*” (σελ. [104,] 105).

“Εάν” ως εκ τούτου “*η σημερινή οργάνωση της εθνικής οικονομίας και η δικαϊκή βάση*” (!) “*αυτής της οργάνωσης, συνεπώς η ιδιωτική ιδιοκτησία σε... γη και κεφάλαιο*” κλπ., “*ισχύει*” “*ως ο κατά βάσιν μη δυνάμενος να μεταβληθεί θεσμός*”, τότε, κατόπιν μακρών κενολόγων πλατιασμών, δεν υπάρχει κανένα μέσο “*για την καταπολέμηση... των αιτίων*” {των από την παράνω συνθήκη προερχόμενων κακών καταστάσεων, όπως εν πάση περιπτώσει επίσχεση των πωλήσεων, κρίσεις, απολύσεις εργατών, μείωση μισθών κ.ο.κ.}, “ως εκ τούτου ούτε [για την καταπολέμηση] αυτού του ίδιου του κακού”, ενώ ο κύριος Wagner νομίζει ότι καταπολεμά τα “*συμπτώματα*”, τις “*συνέπειες αυτού του κακού*”, θίγοντας “*τα [μεν] κέρδη από την οικονομική συγκυρία*” μέσω “*φόρων*”, τις [δε] “*ζημίες*”, “*για τις οποίες [αυτός που τις υπέστη] δεν φταίει οικονομικά*”, οι οποίες είναι προϊόν της οικονομικής συγκυρίας, μέσω “*ορθολογικού... συστήματος ασφάλισης*” (σελ. 105).

¹⁰³ Ομοίως.

Αυτό, λέει ο Άνδρας του Σκότους, είναι το αποτέλεσμα, όταν θεωρεί κανείς το σημερινό τρόπο παραγωγής με τη “δικαϊκή βάση” του ως “μη δυνάμενο να μεταβληθεί”. η εισχωρούσα στα πράγματα βαθύτερα απ’ ό,τι ο σοσιαλισμός έρευνά του θα επιληφθεί όμως του “ιδίου του πράγματος”. Nous venons¹⁰⁴ πώς.

Μεμονωμένα κύρια στοιχεία, τα οποία συνιστούν την οικονομική συγκυρία.

1ον. Διακυμάνσεις στις εσοδείες σε βασικά μέσα διατροφής υπό την επήρεια των καιρικών και πολιτ[ικών] συνθηκών, όπως διαταραχές της καλλιέργειας της γης από τον πόλεμο. Δι’ αυτών επηρεάζονται παραγωγοί και καταναλωτές (σελ. 106). {Για τους εμπόρους σιτηρών: Tooke, “History of Prices”· για την [αρχαία] Ελλάδα: Böckh, “Staatshaushalt der Athener”, I.1. παρ. 15· για την [αρχαία] Ρώμη: Jhering, “Geist”, σελ. 238. Η αυξημένη θνησιμότητα των χαμηλότερων στρωμάτων του πληθυσμού σήμερα με κάθε μικρή αύξηση των τιμών [είναι] “ασφαλώς μια απόδειξη του πόσο λίγο ο μέσος μισθός στη μάζα της εργαζόμενης τάξης υπερβαίνει το προς το ζην απόλυτα αναγκαίο ποσό” (σελ. 106, σημ. 19).} Βελτιώσεις των μέσων επικοινωνίας {“συγχρόνως”, λέγεται επ’ αυτού στη σημ. 20, “η σημαντικότερη προϋπόθεση ενός εξισώνοντος τις τιμές κερδοσκοπικού εμπορίου σιτηρών”}, βελτιωμένοι τρόποι καλλιέργειας {“αμοιψισπόρα” μέσω “της καλλιέργειας διαφορετικών προϊόντων, τα οποία ευνοούνται ή βλάπτονται διαφορετικά από τις διάφορες κλιματικές συνθήκες”}· ως εκ τούτου μικρότερες διακυμάνσεις των τιμών των σιτηρών σε μικρές χρονικές περιόδους εν συγκρίσει “με το Μεσαίωνα και την αρχαιότητα”. Αλλά και τώρα οι διακυμάνσεις [είναι] ακόμη πολύ μεγάλες. (Δες σημ. 22, σελ. 107· facts¹⁰⁵ στο ίδιο).

2ον. Μεταβολές της τεχνικής. Νέες μέθοδοι παραγωγής. Χάλυβας με τη μέθοδο του Bessemer αντί σιδήρου κλπ., σελ. 107

¹⁰⁴ Θα δούμε.

¹⁰⁵ στοιχεία.

(και επιπροσθέτως σημ. 23). *Εισαγωγή μηχανών στη θέση της χειρωνακτικής εργασίας.*

3ον. Μεταβολές στα μέσα επικοινωνίας και μεταφοράς, οι οποίες επηρεάζουν την κίνηση των ανθρώπων και των αγαθών στο χώρο: Δι' αυτού επηρεάζεται συγκεκριμένα... η αξία της γης και των ειδών με χαμηλή ειδική αξία· ολόκληροι κλάδοι παραγωγής εξαναγκάστηκαν σ' ένα δύσκολο πέρασμα σε άλλες μεθόδους λειτουργίας (σελ. 107). {Επ' αυτού σημ.24 ib[idem]. *Αύξηση της αξίας της γης σε μέρη με καλές επικοινωνίες λόγω καλύτερης διάθεσης των προϊόντων που καλλιεργούνται εκεί· διευκόλυνση της συγκέντρωσης του πληθυσμού σε πόλεις, ως εκ τούτου τεράστια αύξηση της αξίας της γης στις πόλεις και της αξίας [της γης] πλησίον αυτών των τόπων. Διευκόλυνση των εξαγωγών από μέρη με μέχρι τώρα χαμηλές τιμές σιτηρών και άλλων γεωργικών και δασοκομικών πρώτων υλών, προϊόντων ορυχείων σε μέρη με υψηλότερες τιμές· δι' αυτού δυσχερής οικονομική κατάσταση όλων των στοιχείων του πληθυσμού με κάπως σταθερό εισόδημα στα πρώτα μέρη, αντιθέτως ευνοϊκή για τους παραγωγούς και συγκεκριμένα τους γαιοκτήμονες στα ίδια μέρη. Αντίστροφα δρα η διευκόλυνση της προσκομιδής (εισαγωγής!) σιτηρών και άλλων υλών χαμηλής ειδικής αξίας. Ευνοεί τους καταναλωτές, ζημιώνει τους παραγωγούς στη χώρα εισαγωγής· εξαναγκασμός να περάσουν σε άλλες παραγωγές, όπως στην Αγγλία από την καλλιέργεια σιτηρών στην κτηνοτροφία κατά τη δεκαετία του [18]40, στη Γερμανία, συνεπεία του ανταγωνισμού των φθηνών σιτηρών από την Ανατολική Ευρώπη. Δυσχερής κατάσταση για τους γερμανούς γεωργούς (τόρα) λόγω του κλίματος, μετά λόγω των πρόσφατων μεγάλων αυξήσεων των μισθών, τις οποίες δεν μπορούν τόσο εύκολα όσο οι βιομήχανοι να μετακυλήσουν στις τιμές κ.ο.κ.}*

4ον. *Μεταβολές στις προτιμήσεις! Μόδες κλπ., συχνά επέρχονται γοργά σε μικρό χρονικό διάστημα.*

5ον. *Πολιτικές μεταβολές στον εθνικό και διεθνή χώρο*

συναλλαγών (πόλεμος, επανάσταση κλπ.)· σ' αυτόν το βαθμό η εμπιστοσύνη και η δυσπιστία αποκτούν δι' αυτού όλο και μεγαλύτερη βαρύτητα με αυξανόμενο καταμερισμό εργασίας, την ανάπτυξη των διεθνών κλπ. συναλλαγών, τη συμμετοχή του παράγοντα της πίστης, τις φοβερές διαστάσεις του μοντέρνου τρόπου διεξαγωγής πολέμου κλπ. (σελ. 108).

6ον. *Μεταβολές στην αγροτική, βιοτεχνική και εμπορική πολιτική.* (Παράδειγμα: Μεταρρύθμιση της αγγλικής νομοθεσίας για τα σιτηρά.)

7ον. *Μεταβολές στη χωρική κατανομή και στη συνολική οικονομική κατάσταση ολόκληρου του πληθυσμού,* όπως μετανάστευση από τις αγροτικές περιοχές στις πόλεις (σελ. 108, 109).

8ον. *Μεταβολές στην κοιν[ωνική] και οικον[ομική] κατάσταση των επιμέρους στρωμάτων του πληθυσμού,* όπως διαπραχώρησης της ελευθερίας του συνεταιρίζεσθαι κλπ. (σελ. 109). {Τα γαλλικά 5 δισεκατομμύρια¹⁰⁶, σημ. 29 ib[idem].}

Κόστη στην οικονομική μονάδα. Στην “αξίαν” παράγουσα “εργασία”, στην οποία ανάγονται όλα τα κόστη, πρέπει συγκεκριμένα να υπαχθεί και η “εργασία” υπό την πραγματικά ευρεία έννοια, υπό την οποία η εργασία “περιλαμβάνει κάθε ανθρώπινη συνειδητά σκόπιμη δραστηριότητα, που είναι αναγκαία για την απόκτηση των προϊόντων”, άρα συγκεκριμένα και “την πνευματική εργασία του διευθυντού και τη δραστηριότητα, δια της οποίας σχηματίζεται και χρησιμοποιείται το κεφάλαιο”, “ως εκ τούτου” ανήκει και το “κέρδος του κεφαλαίου”, με το οποίο πληρώνεται αυτή η δραστηριότητα, στα “συστατικά στοιχεία του κόστους”. “Αυτή η αντίληψη βρίσκεται σε αντίφαση με τη σοσιαλιστική θεωρία της αξίας και του κόστους και με τη σοσιαλιστική κριτική του κεφαλαίου” (σελ. 111).

Ο Άνδρας του Σκότους υπεισάγει λάθρα ως δική μου άποψη ότι “η αποκλειστικά και μόνον από τους εργάτες παραχθείσα

¹⁰⁶ Μετά το γερμανογαλλικό πόλεμο του 1870-71 η Γαλλία υποχρεώθηκε με τη Συνθήκη Ειρήνης της 10ης Μαΐου 1871 να πληρώσει στη Γερμανία 5 δισεκατομμύρια γαλλικά φράγκα.

υπεραξία παραμένει *ως μη έδει* στους καπιταλιστικούς επιχειρηματίες” (σημ. 3, σελ. 114). Όμως εγώ λέω ακριβώς το αντίθετο· συγκεκριμένα ότι η εμπορευματική παραγωγή, όταν φτάσει σ’ ένα ορισμένο σημείο, γίνεται αναγκαστικά “καπιταλιστική” εμπορευματική παραγωγή και ότι σύμφωνα με το νόμο της αξίας, στον οποίο υπόκειται αυτή η παραγωγή, η “υπεραξία” ανήκει δικαιωματικά (gebührt) στον καπιταλιστή και όχι στον εργάτη. Ο από καθέδρας σοσιαλιστικός χαρακτήρας του *vigi obscuri*, αντί να ανακατευθεί με τέτοιου είδους σοφιστική, επιβεβαιούται αντιθέτως δια της ακόλουθης κοινοτοπίας: ότι οι

“απόλυτοι αντίπαλοι των σοσιαλιστών” “παραβλέπουν τις ασφαλώς πολυάριθμες περιπτώσεις καταστάσεων εκμετάλλευσης, στις οποίες το καθαρό προϊόν δεν κατανέμεται ορθά(!), το ιδιωτικοοικονομικό κόστος παραγωγής των επιχειρήσεων μειούνται¹⁰⁷ σε μεγάλο βαθμό εις βάρος των εργατών (μερικές φορές και εις βάρος των δανειζόντων καπιταλιστών) και προς όφελος των εργοδοτών” (l.c.)

Εθνικό εισόδημα σε Αγγλία και Γαλλία (σελ. 120, χ-φ).

Το ετήσιο ακαθάριστο προϊόν σ’ ένα έθνος:

1ον. Το σύνολο των σε ένα έτος παραχθέντων νέων αγαθών. Οι εγχώριες πρώτες ύλες πρέπει να εισαχθούν [στο λογαριασμό] πλήρως σύμφωνα με την αξία τους· τα από τέτοιες και αλλοδαπές [πρώτες] ύλες παραχθέντα αντικείμενα πρέπει {για ν’ αποφευχθεί διπλός συνυπολογισμός των πρώτων υλών} [να εισαχθούν στο λογαριασμό] κατά το ποσό της δια της μεταποιητικής εργασίας επιτευχθείσας αύξησης της αξίας [των πρώτων υλών]· οι πρώτες ύλες και τα ημιτελή προϊόντα, τα οποία μεταφέρθηκαν και πουλήθηκαν από τον τομέα του εμπορίου, [πρέπει να εισαχθούν στο λογαριασμό] κατά το ποσόν της αύξησης της αξίας τους που προκλήθηκε απ’ αυτήν τη δραστηριότητα του τομέα του εμπορίου.

¹⁰⁷ Διάβαζε: υπεκτιμάται.

2ον. *Εισαγωγές χρήματος και εμπορευμάτων από την αλλοδαπή από τον τίτλο*¹⁰⁸ *των προσόδων από απαιτήσεις της ημεδαπής [προερχόμενες] από χορηγήσεις πιστώσεων ή από τοποθετήσεις κεφαλαίων ημεδαπών υπηκόων στην αλλοδαπή.*

3ον. *Μέσω εισαγωγής αλλοδαπών αγαθών πράγματι πληρωθέντα ναύλα στην ημεδαπή εφοπλιστική επιχείρηση [κατά τη δραστηριότητά της] στο εξωτερικό εμπόριο και στις συγκοινωνίες μεταξύ χωρών.*

4ον. *Μετρητά ή εμπορεύματα, εισαχθέντα από την αλλοδαπή ως εμβάσματα προς αλλοδαπούς που διαμένουν στην ημεδαπή.*

5ον. *Εισαγωγές από δωρεάν παροχές, όπως στην περίπτωση διαρκών φόρων υποτελείας της αλλοδαπής προς την ημεδαπή, συνεχούς μετανάστευσης και ως εκ τούτου τακτικής μεταφοράς περιουσίας από την αλλοδαπή στην ημεδαπή.*

6ον. *Πλεόνασμα της αξίας των εισαγωγών εμπορευμάτων και χρήματος που εκτελούνται στα πλαίσια του διεθνούς εμπορίου, {αλλά κατόπιν θα πρέπει να αφαιρεθούν, 1ον οι εξαγωγές στην αλλοδαπή}.*

7ον. *Ποσόν της αξίας της χρήσης της προς χρήσιν πρόσφορης περιουσίας (όπως κτίσματα κατοικιών κλπ.) (σελ. 121, 122).*

Για το καθαρό προϊόν [πρέπει] να αφαιρεθούν μεταξύ άλλων οι “εξαγωγές εμπορευμάτων ως πληρωμή για ναύλα που πληρώθηκαν σε ξένες εφοπλιστικές επιχειρήσεις” (σελ. 123). {Το πράγμα δεν είναι τόσο απλό: (ημεδαπή) τιμή· παραγωγής + ναύλα = τιμή πώλησης. Εάν η Ημεδαπή εξάγει τα εμπορεύματά της με τα δικά της πλοία, τότε πληρώνει η Αλλοδαπή τα ναύλα, εάν η εκεί στην Αλλοδαπή ισχύουσα τιμή αγοράς κλπ. }

“Κοντά στους διαρκείς φόρους υποτελείας πρέπει να συνυπολογιστούν και οι τακτικές πληρωμές σε αλλοδαπούς υπηκόους στην αλλοδαπή (μισθοί δωροδοκίας, όπως από την Περσία σε

¹⁰⁸ Με το νόημα που έχει η λέξη σε ισολογισμούς.

Έλληνες, μισθοδοσία ξένων διανοουμένων την εποχή του Λουδοβίκου XIV, το πφένιχ του Αγίου Πέτρου¹⁰⁹” (σελ. 123, σημ. 9).

Γιατί όχι οι *χρηματικές ενισχύσεις*, τις οποίες έπαιρναν οι γερμανοί ηγεμόνες τακτικά από Γαλλία και Αγγλία;

Δες τα αφελή είδη *μέρη του εισοδήματος ιδιωτών*, τα οποία αποτελούνται από “παροχές του κράτους και της εκκλησίας” (σελ. 125, σημ. 14).

Υπολογισμός της αξίας για την οικονομική μονάδα και για την εθνική οικονομία.

Την καταστροφή ενός μέρους του αποθέματος σε εμπορεύματα, για να πουληθεί το υπόλοιπο μέρος ακριβά, ονομάζει ο Cournot, “*Rech[erches] sur les principes mathém[atiques] de la théorie des richesses*”, 1838, “une véritable création de richesse dans le sens commercial du mot”¹¹⁰ (σελ. 127, σημ. 3).

Σύγκριση για τη μείωση των *αποθεμάτων* των ιδιωτών σε μέσα κατανάλωσης ή, όπως τα ονομάζει ο Wagner, του “*χρηστικού κεφαλαίου*” τους, στην πολιτισμένη εποχή μας, συγκεκριμένα στο Βερολίνο, σελ. 128, σημ. 5, σελ. 129, σημ. 8 και 10· επιπλέον πολύ λίγο χρήμα ή πολύ λίγα ίδια κεφάλαια λειτουργίας στις ίδιες τις *επιχειρήσεις παραγωγής*, σελ. 130 και στο ίδιο, σημ. 11.

Σχετικά μεγαλύτερη σημασία του εξωτερικού εμπορίου στις μέρες μας, σελ. 131, σημ.13, σελ. 132, σημ. 3.

¹⁰⁹ Εθελοντική εισφορά όλων των καθολικών στον ίδιο τον Πάπα.

¹¹⁰ “μια πραγματική δημιουργία πλούτου με την επιχειρηματική σημασία της λέξης”.

ISBN 978-960-218-078-5

9 789602 180785